

Onderzoeksmemorandum

No 121

**De ontwikkeling van de inkomensverdeling in
Nederland op lange termijn**

A.P. Deelen

Centraal Planbureau, Den Haag, juni 1995

Centraal Planbureau
Van Stolkweg 14
Postbus 80510
2508 GM Den Haag

Telefoon (070) 338 33 80
Telefax (070) 338 33 50

ISBN 90 563 5017 X

De verantwoordelijkheid voor de inhoud van dit Onderzoeksmemorandum ligt bij de auteur

Inhoud		pag.
1	Inleiding en samenvatting	5
1.1	Inleiding	5
1.2	Gehanteerde methode en de beperkingen ervan	6
1.3	Samenvatting	6
2	Nederland in drievoud	13
2.1	Het theoretisch kader	13
2.2	Global Shift: verschuiving van zwaartepunt naar de Pacific Rim	14
2.3	Balanced Growth: naar een duurzame, multipolaire groei	15
2.4	European Renaissance: nieuwe kansen voor Europa	17
2.5	Trends in de scenario's	18
3	De inkomensverdeling van aandelen op lange termijn	23
3.1	Inleiding	23
3.2	De samenstelling van het werknemersbestand	23
3.3	De beloningsstructuur	26
3.4	De bruto inkomensverdeling van aandelen	30
3.5	De netto inkomensverdeling van aandelen	36
4	De inkomensverdeling van uitkeringsgerechtigden op lange termijn	39
4.1	Inleiding	39
4.2	Het uitkeringsregime in European Renaissance	39
4.3	Het uitkeringsregime in Balanced Growth	40
4.4	De bruto inkomensverdeling van uitkeringsgerechtigden	42
4.5	De netto inkomensverdeling van uitkeringsgerechtigden	44
5	De inkomensverdeling van 65-plussers op lange termijn	47
5.1	Inleiding	47

5.2	De pensioenstelsels in European Renaissance en Balanced Growth	47
5.3	Ontwikkeling van de deelname aan pensioenvoorzieningen	49
5.4	De bruto inkomensverdeling van 65-plussers	50
5.5	De netto inkomensverdeling van 65-plussers	51
6	De inkomensverdeling van de gehele bevolking op lange termijn	55
6.1	Inleiding	55
6.2	De inkomens van non-participanten en studerenden in de twee scenario's	55
6.3	De bruto inkomensverdeling van individuen	55
6.4	De netto inkomensverdeling van individuen	59
6.5	De netto inkomensverdeling van huishoudens	62
	Geraadpleegde literatuur	67
	Bijlage 1	69
1.	Inleiding	69
2.	MICRON89	69
3.	MICRON89 herwogen naar European Renaissance en Balanced Growth	70
4.	De berekening van de inkomens van actieven	71
5.	De berekening van de inkomens van uitkeringsgerechtigden	73
6.	De berekening van de inkomens van 65-plussers	73
7.	De berekening van de inkomens van studerenden en non-participanten	75
	Bijlage 2	77
	Abstract	81

1 Inleiding en samenvatting

1.1 Inleiding¹

Deze studie sluit aan op het in 1992 gepubliceerde 'Nederland in Drievoud - een scenariostudie van de Nederlandse economie in de periode 1990-2015'. 'Nederland in Drievoud' beschrijft drie scenario's voor Nederland: het Global Shift-scenario (GS), het Balanced Growth-scenario (BG) en het European Renaissance-scenario (EUR). De verschillende scenario's bevatten elk een consistent beeld met betrekking tot onder meer technologische ontwikkeling, markt vormen, internationale omgeving, de mate van coördinatie binnen Europa, de binnenlandse macro-economische ontwikkeling en (de ruimte voor) beleidskeuzen van de overheid. De scenario's zijn geen prognoses, het ene scenario is ook niet meer waarschijnlijk dan het andere. Tezamen geven de scenario's een indruk van het speelveld voor strategische beleidskeuzen. In de scenario's komen veel ontwikkelingen aan de orde die de inkomensverdeling beïnvloeden, maar een expliciete uitwerking van de scenario's ten aanzien van de inkomensverdeling op lange termijn ontbrak tot dusver. De onderhavige studie voorziet in de behoefte hieraan.

Deze notitie is als volgt georganiseerd. In het volgende hoofdstuk komen eerst kort de drie scenario's aan de orde, evenals de achterliggende theoretische uitgangspunten en enkele lange termijn trends. In de daarna volgende hoofdstukken wordt, voor achtereenvolgens de actieven, uitkeringsgerechtigden, 65-plussers en de gehele bevolking, de inkomensverdeling in het jaar 2015 vergeleken met die in 1990. Hiertoe worden steeds eerst de relevante ontwikkelingen geschetst, waarna de resultaten voor de bruto en netto inkomensverdeling aan de orde komen. Tot slot wordt de bij het onderzoek gebruikte techniek geschetst in bijlage 1. De bij dit onderzoeksmemorandum behorende diskette met data wordt geïntroduceerd in bijlage 2.

De analyse van de lange termijn inkomensverdeling is uitgevoerd voor Balanced Growth en European Renaissance. Het Global Shift-scenario is buiten beschouwing gelaten. De radicale beleidsomslag die in dat scenario plaats vindt in 2005 maakt dat in het jaar 2015 nog geen evenwichtssituatie bereikt is. Voor vergelijking van de inkomensverdeling in het jaar 2015 met die in de andere scenario's en in 1990 is dit scenario daarom minder geschikt.

¹ De auteur bedankt Paul Besseling, Henk Don en John van der Lem voor hun waardevolle adviezen. Dank gaat eveneens uit naar Arnold Verkade voor statistische ondersteuning, Bart Borsboom voor de grafische weergaven en Rob Waaijers voor het uitvoeren van de herweging van het microbestand.

1.2 Gehanteerde methode en de beperkingen daarvan

De berekeningen van de inkomensverdelingen in het jaar 2015 zijn gemaakt met behulp van de techniek van statische microsimulatie. Uitgangspunt is een microbestand voor het basisjaar 1990 dat informatie bevat over onder andere inkomen, leeftijd, geslacht en opleidingsniveau van de in het bestand opgenomen personen. Dit bestand is herwogen naar de bevolkingsopbouw in 2015. Vervolgens zijn de individuele inkomens voor 2015 (EUR en BG) berekend aan de hand van visies op de beloningsstructuur, het sociale zekerheidsstelsel en het pensioenstelsel in de scenario's. Vanwege de keuze voor statische in plaats van dynamische microsimulatie konden berekeningen voor de jaren tussen 1990 en 2015 achterwege blijven.

Bij de berekeningen van de inkomensverdeling zijn de volgende groepen onderscheiden: aktieven, uitkeringsgerechtigden, 65-plussers, non-participanten en studenten. De lange-termijn inkomensverdeling van aktieven is berekend met behulp van een geschatte bruto uurloonvergelijking voor het jaar 1989. De residuen van deze schatting vormen de basis voor de spreiding van de inkomens van aktieven in 2015. De coëfficiënten van de bruto uurloonvergelijkingen voor EUR en BG zijn geprikt, tegen het licht van de in de scenario's geldende beloningsstructuren. Het werken met geprikte coëfficiënten kan worden gezien als een beperking van de studie. De daarbij gehanteerde veronderstellingen zijn uitgebreid gemotiveerd in paragraaf 3.2 en 3.3. Van de verkregen lange termijn inkomensverdelingen van aktieven is vervolgens gebruik gemaakt bij de berekening van loongerelateerde uitkeringen en pensioenen.

Een andere belangrijke beperking van het onderzoek ligt in het feit dat de gepresenteerde inkomensverdeling een beperkt aantal inkomensbronnen in beschouwing neemt. Inkomen uit vermogen blijft buiten beschouwing, evenals aanvullende uitkeringen uit individueel afgesloten verzekeringen. Bij 65-plussers is eveneens uitsluitend gerekend met het verplicht opgebouwde aanvullend pensioen, dus exclusief uitkeringen uit individuele lijfrenten en inkomen uit vermogen.

Voor een beschrijving van de gehanteerde methode zij verwezen naar bijlage 1.

1.3 Samenvatting

De ontwikkeling van de inkomensverdeling van werkenden in de komende decennia gaat zowel in het European Renaissance-scenario als, in sterkere mate, in het Balanced Growth-scenario in de richting van meer ongelijkheid. Voor een deel heeft overheidsbeleid invloed op de ontwikkeling van de inkomensverdeling, maar voor een belangrijk deel zijn veranderingen buiten de directe invloedssfeer van de overheid bepalend. Van deze trendmatige ontwikkelingen gaan zowel nivellerende als denivellerende effecten uit.

Twee trends die met relatief weinig onzekerheid zijn omgeven, en daarom nauwelijks scenario-specifiek zijn, zijn de vergrijzing van de beroepsbevolking en de verbetering van het gemiddelde opleidingsniveau van de beroepsbevolking. Gedurende de scenarioperiode daalt het aandeel van laag opgeleiden in de potentiële beroepsbevolking met de helft tot circa 10%, waarmee de ondergrens in zicht komt wat betreft het aandeel van laag opgeleiden. Andere trends die naar verwachting in de komende decennia een rol zullen blijven spelen zijn verder toenemende participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt, meer deeltijdarbeid, voortschrijdende individualisering, toenemend calculerend gedrag en grotere mondigheid van burgers. Bij een ongewijzigde beloningsstructuur gaat van deze trends een overwegend denivellerend effect uit. Het aandeel in de groep werkenden van personen die, volgens de beloningsstructuur van 1990, hoge lonen verwerven (ouderen en hoog opgeleiden) wordt namelijk groter. Anderzijds neemt ook het aandeel van vrouwen en deeltijdwerkers toe, die in 1990 gemiddeld juist relatief lage inkomens verwerven.

Maar niet alleen de samenstelling van de beroepsbevolking wijzigt onder invloed van trendmatige ontwikkelingen, ook de beloningsstructuur verandert hierdoor in de twee scenario's. In het *Balanced Growth*-scenario, dat gekenmerkt wordt door vrije marktwerking en weinig overheidsbemoeienis, gaat rendementsverwachting op onderwijs een veel grotere rol spelen bij de onderwijskeuze dan nu het geval is. Dit leidt tot een steiler beloningsprofiel naar opleidingsniveau, want in de huidige situatie ligt het rendement op het volgen van een hogere opleiding relatief laag in vergelijking met het 'normale rendement' op andere lange termijn investeringen. Het belonings-profiel naar leeftijd wordt in *Balanced Growth* daarentegen juist vlakker. In tegenstelling tot de huidige situatie, waarin anciënniteit sterk wordt beloond, zal in *Balanced Growth* leeftijd slechts van belang zijn voor de beloning voor zover zij invloed heeft op de arbeidsproductiviteit. Demotie wordt dan een normaal verschijnsel. Van het vlakkere belonings-profiel naar leeftijd gaat een nivellerend effect uit op de inkomensverdeling van werkenden, terwijl van de steilere beloning naar opleidings-niveau een denivellerend effect uitgaat. Denivellerend werkt ook de grotere spreiding in de beloning tussen individuen met gelijke opleiding en leeftijd; beloning wordt, vooral in *Balanced Growth*, sterker gerelateerd aan prestatie en productiviteit. Nivellerend werkt het verdwijnen van beloningsverschillen tussen vrouwen en mannen en tussen voltijders en deeltijders.

In *European Renaissance* wijzigt de beloningsstructuur in dezelfde richting, maar in minder sterke mate dan in BG. Leeftijd speelt in EUR nog steeds een beslissende rol bij de beloning, zij het minder dan in de huidige situatie. Dit hangt samen met de heersende marktvormen. In BG is sprake van volledig vrije mededinging, waarbij arbeid beloond wordt naar zijn productiviteit. In *European Renaissance* daarentegen is sprake van strategische allianties en oligopolies, waarbij bedrijven medewerkers aan zich binden door anciënniteit mee te laten spelen bij de beloning. Het beloningsprofiel naar opleiding is in het *European Renaissance*-scenario minder steil dan in BG, maar steiler

dan in de huidige situatie. Het denivellerend effect dat hier vanuit gaat is geringer dan in BG. Daar staat tegenover dat ook van het vlakker wordende beloningsprofiel naar leeftijd een geringer nivellerend effect uitgaat dan in Balanced Growth.

De invloed van de overheid op de bruto inkomens van actieven loopt in de huidige situatie via diverse kanalen. Ten eerste legt de overheid door middel van het wettelijk minimumloon een bodem in het loongebouw. Ook het niveau van de minimum uitkeringen fungeert als een ijkpunt voor de lonen aan de onderkant van het loongebouw, doordat het minimale loon waartegen men bereid is te werken (het reserveringsloon) hiermee samenhangt. De overheid stroomlijnt bovendien de loonontwikkeling binnen bedrijfstakken via het algemeen verbindend verklaren van collectieve arbeidsovereenkomsten. Door gebruik te maken van deze instrumenten vermindert de overheid in de huidige situatie de ongelijkheid, met name door de onderkant van het loongebouw te beschermen.

De bewegingsruimte van de overheid om gebruik te maken van deze instrumenten wordt in het *Balanced Growth*-scenario minder groot. Op nationaal niveau ontstaat een sterke accentverlegging in de richting van het Vrije-Markt-Perspectief. De achtergrond hiervoor wordt gevormd door de sterke technologische dynamiek, het zeer competitieve klimaat, opkomst van nieuwe concurrenten (Oost-Europa, ontwikkelingslanden) en toenemende beleidsconcurrentie tussen Europese overheden. De overheid gaat zich sterk richten op het stimuleren van dynamiek en efficiency door het bevorderen van marktwerking en concurrentie. Concreet betekent dit bijvoorbeeld dat het wettelijk minimumloon wordt afgeschaft. Dit heeft tot resultaat dat ook aan de onderkant van de arbeidsmarkt het beloningsprofiel naar opleidingsniveau steiler wordt, hetgeen een denivellerend effect heeft op de bruto inkomensverdeling van werkenden. Ook vindt in dit scenario een fundamentele herziening van het belastingstelsel plaats ter vermindering van allocatieve verstoringen. Waar het gaat om de verzorgingsstaat beperkt de overheid zich tot een algemene basisvoorziening, een basisinkomen in de vorm van een voor iedereen gelijke negatieve inkomstenbelasting. Verder is de nivellerende invloed van de overheid op de bruto inkomensverdeling van actieven in Balanced Growth zo klein mogelijk. In *European Renaissance* is sprake van minder competitieve marktstructuren en een minder dynamische technologische ontwikkeling dan in BG. Europa integreert; de monetaire unie komt tot stand en in een later stadium treedt ook Centraal Europa toe tot de EU. In Noord-West Europa wordt de structuur van de verzorgingsstaat hervormd. Daarbij worden vooral arbeidsmarktrelevante uitkeringen op onderdelen versoerd, maar er wordt in grote lijnen vastgehouden aan het garanderen van een relatief hoge uitkering bij 'inactiviteit'. Dit gaat gepaard aan een actief overheidsbeleid ter bevordering van doorstroming naar de arbeidsmarkt. De ruimte voor beleidskeuzen wordt in het European Renaissance-scenario sterk bepaald door Europa, dat in dit scenario het coördinatieperspectief hoog in het vaandel heeft. In vergelijking met BG, waar het bevorderen van marktwerking en concurrentie voorop staat, wordt in EUR

gekozen voor meer 'equity' en iets minder 'efficiency'. De uitkeringen blijven relatief hoog en in tegenstelling tot Balanced Growth blijft het wettelijk minimumloon gehandhaafd. Ook collectieve arbeidsovereenkomsten passen in dit scenario. De keuze voor minder 'efficiency' en meer 'equity' heeft een prijs: in vergelijking met Balanced Growth blijft het niveau van de werkloosheid en arbeidsongeschiktheid relatief hoog.

De wijze waarop de diverse ontwikkelingen de bruto inkomensverdeling van werkenden beïnvloeden kan als volgt worden samengevat. Ten eerste heeft de verandering in de samenstelling van de groep werkenden, via vergrijzing en verbetering van het gemiddelde opleidingsniveau, bij de huidige beloningsstructuur een overwegend denivellerend effect op de inkomensverdeling. Ten tweede zijn ook de effecten van de veranderingen in de beloning deels denivellerend, zoals de steilere beloning naar opleidingsniveau en de grotere individuele verschillen door verder-gaande prestatiebeloning. Het aandeel van de groep met een lage opleiding nadert zijn ondergrens. In combinatie met de relatief lagere beloning van laag opgeleiden dreigt, zonder correcties door de overheid, een onderklasse te ontstaan die in inkomen sterk achterblijft bij de overigen. Daarnaast gaan er echter ook nivellerende invloeden uit van de trendmatige ontwikkelingen, zoals een vlakkere beloning naar leeftijd en het inlopen van de beloningsachterstand van vrouwen en deeltijdwerkers. Ten derde beschikt de overheid over een aantal instrumenten ter beïnvloeding van de bruto inkomensverdeling, vooral in de richting van meer gelijkheid. De beleidsruimte om deze instrumenten in te zetten zal, in samenhang met de internationale context, eerder kleiner worden dan groter. Geconcludeerd kan worden dat denivellerende ontwikkelingen voor een groot deel vastliggen. De nivellerende invloeden, die vooral gericht zijn op de onderkant van de inkomensverdeling, zijn gedeeltelijk afhankelijk van de beleidsruimte van de overheid en de afweging die daarbinnen worden gemaakt tussen 'equity' en 'efficiency'. In European Renaissance blijft het minimumloon bestaan, maar in Balanced Growth wordt dit afgeschaft. Aan de bovenkant van de inkomensverdeling van actieven geldt in beide scenario's dat meer ongelijkheid in de komende decennia in de lijn der verwachting ligt.

Via het stelsel van belastingen en sociale verzekeringspremies heeft de overheid invloed op de netto inkomensverdeling. In de twee behandelde scenario's wordt de nivellerende invloed hiervan geringer (afgezien van het effect van de negatieve inkomstenbelasting in Balanced Growth), met name doordat de progressie in de inkomstenbelasting wordt verminderd. In European Renaissance worden de tweede en derde schijf samengevoegd, om het belastingstelsel meer in lijn te brengen met de rest van Europa. In Balanced Growth is er één uniform tarief, om zo weinig mogelijk de prijssignalen van de markt te verstoren. Het basisinkomen, dat wordt vormgegeven via een negatieve inkomstenbelasting, werkt uiteraard aan de onderkant van de netto inkomensverdeling wel sterk nivellerend.

De ongelijkere verdeling van inkomens van werkenden heeft ook effect op de verdeling van loongerelateerde uitkeringen en pensioenen. De verdeling van ouderdoms-

pensioenen wordt echter in veel sterkere mate beïnvloed door het volwassen worden van pensioenfondsen, de grotere toegankelijkheid van pensioenregelingen, bijvoorbeeld voor deeltijdwerkers, en door de toeneming van arbeidsmarktparticipatie door vrouwen. Deze trendmatige ontwikkelingen zorgen bij de groep 65-plussers, en daarbinnen met name bij vrouwen, voor een meer gelijke inkomens-verdeling op lange termijn.

De netto inkomensverdeling van de gehele bevolking wordt niet alleen bepaald door de ontwikkeling van de inkomensverdeling van de afzonderlijke groepen (werkenden, uitkeringsgerechtigden, 65-plussers) maar ook door de samenstelling van de beroepsbevolking. Zo neemt in beide scenario's de participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt sterk toe. De groep zonder inkomen wordt hierdoor veel kleiner. Voor wat betreft de netto inkomensverdeling verdwijnt de groep zonder inkomen in *Balanced Growth* in het geheel dank zij het basisinkomen. Hierdoor wordt de onderkant van de netto inkomensverdeling van individuen op zichzelf minder ongelijk.

Een ander beeld ontstaat door te kijken naar de verdeling van de netto inkomens van huishoudens in plaats van individuen. De verdeling van de inkomens van huishoudens wordt in beide scenario's ongelijker. In beide scenario's zijn de huishoudens met de laagste inkomens relatief slecht af in vergelijking met de uitgangssituatie, terwijl die met de hoogste inkomens, vooral in *Balanced Growth*, relatief beter af zijn. Twee nuanceringen zijn hierbij op hun plaats. Ten eerste zijn in de berekeningen inkomsten uit vermogen buiten beschouwing gelaten, evenals aanvullende uitkeringen uit individueel afgesloten aanvullende verzekeringen en lijfrenten. Ten tweede zijn dynamische perspectieven van belang, naast de lange termijn inkomensverdeling als 'momentopname', zoals die in deze studie is berekend. In het *European Renaissance*-scenario wordt door een combinatie van volume- en prijsmaatregelen een betere (re-)integratie in het arbeidsproces bereikt van werklozen, arbeidsongeschikten en non-participanten dan in de huidige situatie het geval is. Voorbeelden van volumebeleid zijn een sluitende aanpak van scholing, werk en werkervaringsplaatsen voor jongeren, aandacht voor om-, her- en bijscholing, een ruimere definitie van passende arbeid voor arbeidsongeschikten en regelmatige herkeuring. Daarnaast worden de financiële prikkels voor het aanvaarden van werk vergroot; versoering van uitkeringen zorgt voor een lagere replacement-rate, terwijl individualiseringsmaatregelen als het afschaffen van de overdraagbaarheid van de heffingsvrije voet de impliciete heffing op arbeid vermindert. Deze maatregelen dragen ertoe bij dat voor uitkeringsgerechtigden en non-participanten de overgang naar een inkomen uit arbeid soepeler wordt dan in de huidige situatie. In het *Balanced Growth*-scenario geldt dit in nog sterkere mate. De duur van loongerelateerde uitkering

wordt beperkt en de uitkeringen worden versoerd. Het basisinkomen zorgt ervoor dat bij het aanvaarden van werk geen uitkering wegvalt, maar dat een inkomens-verbetering optreedt bovenop het basisinkomen. Bovendien is sprake van volledige individualisering, zodat de beslissing om te participeren op de arbeidsmarkt niet langer de uitkering

of het inkomen van een partner beïnvloedt. Deze maatregelen zorgen voor sterke financiële prikkels tot participatie op de arbeidsmarkt en voor een soepele reïntegratie van wie de arbeidsmarkt tijdelijk heeft verlaten.

2 Nederland in Drievoud

2.1 Het theoretisch kader

De onderhavige studie naar de inkomensverdeling in Nederland op lange termijn sluit aan bij de scenario's die in 'Nederland in Drievoud' zijn beschreven. Het theoretische kader voor de scenariobeschrijvingen wordt gevormd door een eclecticische benadering van drie perspectieven die vergelijkbaar zijn met drie scholen uit de algemene economie. In dit hoofdstuk komen eerst deze perspectieven aan de orde, waarna elk scenario kort wordt toegelicht. Vervolgens wordt in paragraaf 2.5 ingegaan op lange termijn trends die in elk van de scenario's een rol spelen en die van belang zijn voor de inkomensverdeling. Voor een uitgebreide bespreking van theorie en scenario's zij verwezen naar 'Nederland in Drievoud'.

Het Evenwichtsperspectief

Het evenwichtsperspectief is vooral gebaseerd op de neo-klassieke economische theorie. De basisgedachte is een goed functionerend prijsmechanisme dat vraag en aanbod op de diverse markten met elkaar in evenwicht brengt. De overheid heeft als taak zuiver collectieve goederen voort te brengen en prijzen in geval van negatieve of positieve externe effecten te corrigeren. De technologische ontwikkeling is in dit perspectief een continue bron van nieuwe vindingen die deels autonoom is en deels het resultaat van calculerende ondernemers die in R&D investeren en van calculerende individuen die in onderwijs investeren. De technologische ontwikkeling is, samen met de besparingen (die via het prijsmechanisme worden omgezet in investeringen) de belangrijkste groeideterminant.

Het Coördinatieperspectief

Het coördinatieperspectief stoelt op de gedachtengang van Keynes. De kerngedachte is dat rationeel gedrag op individueel niveau kan leiden tot onevenwichtigheden op macro-niveau. Instabiele toekomstverwachtingen kunnen leiden tot verstoringen van bijvoorbeeld investeringsbeslissingen. Het coördinatieperspectief benadrukt dat de economische vooruitgang bevorderd kan worden door instabiele verwachtingen en gedragingen te stabiliseren. Door samenwerking en coördinatie kan de economische ontwikkeling beter worden bevorderd dan wanneer economische beslissers op zuiver individuele wijze het eigen belang najagen. De rol van de overheid en van samenwer-

king tussen georganiseerde sociale groeperingen is daarom in dit perspectief van grote betekenis.

Het Vrije-Markt-Perspectief

Dit laatste perspectief is vooral gebaseerd op het gedachtegoed van de (neo-)Oostenrijkse school. Ook in dit perspectief is de toekomst fundamenteel onzeker en informatie imperfect. Het verschil met het evenwichtsperspectief is dat de overheid in het Vrije-Markt-Perspectief geen betere inzichten in de toekomst heeft dan burgers of ondernemers. De overheid dient zich daarom te beperken tot haar klassieke taken. De ondernemer speelt een cruciale rol in het proces van economische ontwikkeling. Een voorwaarde hiertoe is dat de ondernemer de negatieve consequenties van zijn keuzen draagt maar evenzeer de vruchten van zijn inspanningen kan plukken. Een goed ontwikkeld systeem van eigendomsrechten, afwezigheid van onnodige politieke interventie, lage belastingen en een bescheiden sociale zekerheid zijn daarom essentieel in dit perspectief.

2.2 Global Shift: verschuiving van zwaartepunt naar de Pacific Rim

De internationale omgeving

Het Global Shift scenario wordt gekarakteriseerd door een zeer dynamische technische ontwikkeling. Inventiviteit, ondernemend gedrag, prikkels en concurrentie zijn benodigd om daar volop van te profiteren. Het Amerikaanse bedrijfsleven, onder druk van Japan en de opkomende Dynamische Aziatische Economieën (DAE's), laat zien dat het Vrije Markt-perspectief nog steeds een belangrijke bron van kracht is. Herstel van investeringen, produktiviteitsgroei en concurrentievermogen gaan gepaard met vernieuwing van het onderwijs en de infrastructuur. De snelle vergrijzing van de bevolking en de krapte op de arbeidsmarkt brengen Japan ertoe de economie meer open te maken en de dienstensector te liberaliseren. Ook de opkomst van de DAE's zet zich voort, vooral profiterend van de import van arbeidsintensieve producten door de Japanse industrie. Het gehele Pacific-Azië gebied wordt gekenmerkt door een zeer sterke groei.

Europa blijkt in het algemeen slecht voorbereid in het licht van de innovatieve kracht en concurrentie die door de "Asian-Pacific" regio worden ontketend. Economische hervormingen gericht op het bevorderen van concurrentie en verbetering van de werking van de arbeidsmarkt worden niet of halfslachtig gerealiseerd. Als gevolg daarvan blijft de economische groei achter en loopt de werkloosheid op, wat in sommige landen de roep om protectionistische maatregelen versterkt. De EU raakt verdeeld en het

integratieproces stagneert. De relatieve teruggang van West-Europa heeft een negatieve uitstraling naar de economische ontwikkeling van Afrika en Oost-Europa. Dit veroorzaakt een omvangrijke migratie, vooral in de richting van West-Europa. Pas na 2000 wordt de bodem van de neerwaartse spiraal bereikt en vindt geleidelijk herstel plaats.

Nederland

Nederland ondervindt hinder van de stagnerende Europese integratie en het blijven bestaan van gefragmenteerde markten, de hoognodige herstructurering in de richting van hoogwaardiger, meer kennisintensieve marktsegmenten komt niet genoeg op gang. Activerend arbeidsmarktbeleid als reactie op de stijgende werkloosheid loopt vast, de harde kern in de werkloosheid neemt toe. De arbeidsmarkt wordt steeds 'dualer'. De collectieve sector wordt zwaar belast, zowel in financieel als in bestuurlijk opzicht. Medio jaren negentig blijken getroffen maatregelen ter beperking van het arbeidsongeschiktheidsvolume en het ziekteverzuim slechts beperkt effectief. Werkloosheid en hoge immigratie leiden tot extra uitgaven voor bijstand, sociale woningbouw en huursubsidie; de collectieve uitgavenquote is in 2005 10 procentpunten hoger dan in 1990.

Als het aantal werklozen en arbeidsongeschikten rond 2005 het aantal van 2 miljoen bereikt, wordt men zich bewust dat rigoureuze veranderingen noodzakelijk zijn om het achterblijven in welvaartsgroei ten opzichte van Japan, de DAE's en de VS tot staan te brengen. Vanaf 2005 worden in hoog tempo krachtige maatregelen genomen om de rigiditeiten op de goederen- en de arbeidsmarkt te doorbreken. Door het late antwoord en de toegenomen ernst van de problemen hebben deze maatregelen onvermijdelijk een ongenueanceerd karakter. Via forse ombuigingen in de collectieve sector, zoals generieke kortingen op de sociale uitkeringen, wordt de gemiddelde en marginale lastendruk verlaagd.

In de periode 1991-2005 blijft de volumegroei van het bruto nationaal product beperkt tot 1,5% per jaar, om in de periode 2006-2015 weer wat op te lopen tot 2¼% per jaar. Na een werkloosheidspercentage richting 12% in 2005, keert de werkloosheid in 2015 weer terug op het relatieve niveau van 1990.

2.3 Balanced Growth: naar een duurzame, multipolaire groei

De internationale omgeving

Het Balanced Growth scenario schetst een wereld met een krachtige, multipolaire economische groei, waarin tevens belangrijke vorderingen worden gemaakt op weg naar een ecologisch duurzame ontwikkeling. Vanuit het Vrije Markt-perspectief worden de voorwaarden vervuld om tot een sterke technologische dynamiek te komen, tot competitieve marktstructuren en tot een open en geliberaliseerd systeem van internationale handel. West-Europa versterkt zijn incentive-structuren, en Japan stelt de binnenlandse sectoren van zijn economie open voor buitenlandse concurrentie. Refererend aan het Coördinatieperspectief en het Evenwichtsperspectief corrigeren de Verenigde Staten zwakheden op het terrein van onderwijs en infrastructuur en worden de besparingen opgevoerd. De geliberaliseerde internationale handel heeft een positieve uitstraling naar andere blokken zoals Afrika en Latijns-Amerika.

Internationale samenwerking en coördinatie komt van de grond om de prisoners' dilemma's te doorbreken die een effectieve aanpak van de internationale broeikasproblematiek in de weg staan. Passend in de filosofie van dit scenario wordt gekozen voor het marktconforme instrument van een CO₂-belasting. De energie-intensiteit van de wereldproductie halveert in de periode 1990-2015.

Een succesvol participeren van West-Europa, en Nederland, in deze ontwikkeling eist een versterkte marktwerking en sterkere incentive-structuren met name op de arbeidsmarkt en de goederenmarkten. Voor Noordwest-Europa betekent dat een versoering en vereenvoudiging van de sociale zekerheid; de overheid garandeert slechts vrij sobere, geïndividualiseerde basisuitkeringen. De verdere Europese integratie vindt `van onderop' plaats door marktkrachten en door beleidsconcurrentie tussen overheden.

Nederland

Deze internationale ontwikkelingen leiden op nationaal niveau tot een sterke accentverlegging in de richting van het Vrije Markt-perspectief en een herdefiniëring van de rol van de overheid. De overheid stimuleert de dynamiek en efficiency door het bevorderen van meer marktwerking en meer concurrentie. Een actief mededingingsbeleid, het slechten van toetredingsbarrières tot markten, versoepeling van regelgeving op de arbeidsmarkt en afschaffing van prijssubsidies in de landbouw en de woningbouw zijn onderdelen hiervan. Klassieke overheidsstaken op het terrein van onderwijs en infrastructuur worden ruimhartig uitgevoerd.

Er vindt een fundamentele herziening van het belastingstelsel plaats om een meer marktconforme allocatie van besparingen te bevorderen. Er komt één uniform tarief voor de loonheffing. Op energie-, mobiliteits- en milieuterrein is worden externe effecten geïnternaliseerd via regulerende heffingen. De sociaal-culturele ontwikkeling, met steeds mondiger en `calculerende' burgers, en het functioneren van de arbeidsmarkt nopen tot een fundamentele herijking van de verzorgingsstaat. De duur van de

loongerelateerde WW- en WAO-uitkeringen wordt beperkt tot maximaal 2 jaar. De overige sociale zekerheidsregelingen voor actieven worden omgevormd tot een volledig geïndividualiseerde basisvoorziening via een stelsel van negatieve inkomstenbelasting. Het niveau van de individuele norm wordt 50% van het huidige sociale minimum voor samenwoners. De sterke vermindering van het beslag van collectieve uitgaven op het nationaal inkomen maakt invoering van dit stelsel van negatieve inkomstenbelasting mogelijk zonder dat de marginale wig stijgt. Het minimumloon wordt afgeschaft. Via introductie van een beschikbare premiesysteem voor pensioenen wordt een veel meer geïndividualiseerd en flexibel pensioen mogelijk. De collectieve VUT-regelingen verdwijnen. De zorgsector wordt via een stelselherziening omgevormd tot een quasi-markt, waarbij zowel voor gebruikers als aanbieders en verzekeraars incentives voor kostenbeheersing tot stand komen.

In Balanced Growth bedraagt de volumegroei van het bruto nationaal produkt $3\frac{1}{4}\%$ per jaar. De sterke wijzigingen in het sociale zekerheidsstelsel en de sterke daling van de gemiddelde belasting- en premiedruk doen de werkloosheid dalen tot een frictieniveau van $2\frac{1}{2}\%$.

2.4 European Renaissance: nieuwe kansen voor Europa

De internationale omgeving

In European Renaissance is de technische ontwikkeling minder dynamisch en gematigder dan in Global Shift. Er zijn zeer omvangrijke investeringen nodig in R&D met grote risico's en onzekerheden. Toenemende voordelen van schaalgrootte in financiering, produktie, marketing en R&D betekenen dat nieuwe ondernemingen grote toetredingsdrempels ontmoeten. Als gevolg daarvan ontstaan wereldwijde oligopolies en strategische allianties. Deze conglomeraten zoeken steun bij overheden teneinde onzekerheden te verminderen, terwijl overheden met elkaar concurreren om transnationale ondernemingen aan te trekken. Strategische technologie-, industrie- en handelspolitiek winnen aan belang. In deze omgeving is een accent op het Coördinatieperspectief - dat in Japan en Europa sterk vertegenwoordigd is - een voordeel. Het onvermogen tot samenwerken breekt Amerika op. West-Europa ontwikkelt zich in dit scenario gunstig. De EMU komt nog vóór de eeuwwisseling tot stand. Het integratieproces geeft stimulansen om de werking van de markt voor goederen en diensten en ook de arbeidsmarkt te verbeteren. Een vèrgaand proces van hervorming van de welvaartsstaat wordt in gang gezet, vooral in Noord-West-Europa. Hoewel ook enige versobering van financiële regelingen plaatsvindt, ligt het accent daarbij op beter toezicht en controle op de sociale zekerheid, en elementen als verplichte her- en bijscholing en het opdoen van

werkervaring. De gunstige economische ontwikkeling leidt tot de bereidheid van de EU om tot uitbreiding over te gaan met Oost- en Centraal-Europese landen.

Nederland

De Europese integratie betekent voor de Nederlandse markten voor goederen en diensten een accentverschuiving in de richting van het Vrije Markt-perspectief. Op het terrein van de arbeidsmarkt, de verzorgingsstaat en het openbaar bestuur komt bovendien een revitalisering van het Coördinatieperspectief tot stand.

In European Renaissance verschuiven tal van overheidstaken van 'Den Haag' naar 'Brussel'. Op Europees niveau neemt in European Renaissance het Coördinatieperspectief aan betekenis toe terwijl binnenslands op het terrein van arbeidsmarkt en verzorgingsstaat een sterke verschuiving verantwoordelijkheid plaatsvindt naar lagere overheden en uitvoeringsorganisaties. Ook in dit scenario ligt er een accent op kwaliteitsverbetering van het onderwijs om Nederland een aantrekkelijke vestigingsplaats voor kennisintensieve productieve activiteiten te laten blijven.

Bij de hervorming van de verzorgingsstaat vindt een sterke accentverschuiving plaats van (passieve) inkomensgarantie bij inactiviteit naar een actief en activerend arbeidsmarktbeleid. Er komt een tripartite sociale consensus en samenwerking tot stand, onder andere gericht op het inschakelen van laaggeschoolden in het arbeidsproces, bij een heldere verdeling van verantwoordelijkheden tussen overheden en sociale partners. Dit beleid wordt ondersteund door een gematigde versobering van arbeidsmarktrelevante uitkeringen en versterking van financiële prikkels. Het arbeidsongeschiktheidsvolume en het ziekteverzuim worden teruggedrongen door vooral volumebeleid. Dit maakt het mogelijk om het groeiende beslag van zorg-uitgaven en AOW-uitgaven, waar maatschappelijk prioriteit aan wordt toegekend, te financieren en de totale collectieve lastendruk meer te laten convergeren naar het Europese gemiddelde.

Bij het belastingstelsel blijven draagkrachtoverwegingen een rol spelen, naast de behoefte aan grondslagverbreding ter beperking van de in Europees perspectief hoge (marginale) wig

op arbeid. De alleenverdienerstoeslag (voetoverheveling) wordt afgeschaft ter bevordering van de arbeidsparticipatie. In het milieubeleid staat de gezamenlijke Europese aanpak van continentale problemen, zoals verzuring, centraal. Het instrumentarium bestaat uit een mix van regelgeving en marktconforme instrumenten (bescheiden Europese CO₂-belasting).

De groei van het bruto nationaal product in Nederland bedraagt 2¾% in de scenario-periode. De werkloosheid loopt gestaag terug tot ruim 4% in 2015.

2.5 Trends in de scenario's

Demografie

De afgelopen decennia werden op demografisch gebied gekenmerkt door vergrijzing en ontgroening van de bevolking. De daling van het geboortecijfer vanaf 1970 en de stijging van de levensverwachting, die zich heeft gemanifesteerd sinds 1950, vormen hiervan de achtergrond. De groene druk² is gedaald van 49 in 1960 tot 26 in 1990. De grijze druk vertoont een constante stijging van 15 in 1960, via 17 in 1975, tot 19 in 1990.

Tabel 2.1 Demografische kerngegevens Nederland, 1975-2015

	1975	1990	2005		2015	
			BG/EU	GS	BG/EU	GS
	Bevolking (mln)					
0-14-jarigen	3,5	2,7	3,0	3,0	2,6	2,7
15-24-jarigen	2,3	2,4	1,9	1,9	2,1	2,1
25-39-jarigen	2,9	3,6	3,5	3,5	3,0	3,1
40-54-jarigen	2,3	2,9	3,6	3,6	3,8	3,8
55-64-jarigen	1,2	1,4	1,9	1,9	2,2	2,2
65-plussers	1,5	1,9	2,3	2,3	2,8	2,9
-w.v. 80-plussers	0,3	0,4	0,6	0,6	0,6	0,7
Totale bevolking	13,6	14,9	16,2	16,4	16,5	16,8
Groene druk (%)	40	26	27	27	24	24
Grijze druk (%)	17	19	21	21	25	25

² Onder groene druk wordt hier verstaan het aantal 0-14-jarigen ten opzichte van het aantal 15-64-jarigen. Onder grijze druk wordt verstaan het aantal 65-plussers ten opzichte van het aantal 15-64-jarigen.

De vergrijzing van de bevolking gaat in de periode 1990-2015 onverminderd voort. In het jaar 2005 bereikt de voorhoede van de na-oorlogse geboortegolf de VUT-gerechtigde leeftijd en naar de huidige inzichten bereikt de grijze druk een piek in het jaar 2040. De bevolkingssamenstelling zal hierdoor aanzienlijk wijzigen. Van belang hierbij is dat deze ontwikkeling al in zeer grote mate vast ligt en dus een relatief geringe onzekerheid kent. De bejaarden van de toekomst zijn nu reeds van middelbare leeftijd en de groep 25-65-jarigen van 2015 is reeds geboren. Het proces van ontgroening is, wat het aantal jongeren tot 15 jaar betreft, voorlopig ten einde. Tenslotte speelt, naast geboorte- en sterftecijfers migratie een rol bij de verwachte demografische ontwikkeling. Het sombere beeld voor Oost-Europa en Afrika in het Global Shift-scenario zal een grote migratiestroom in beweging zetten naar West-Europa, in EUR en BG zijn de migratiestromen gematigder.

Opleiding en arbeidsmarktparticipatie

Het gemiddelde opleidingspeil van de potentiële beroepsbevolking gaat tussen 1990 en 2015 in alle drie de scenario's verder omhoog. Het aandeel van laag opgeleiden daalt met de helft tot circa 10%. Het aandeel mannen met alleen een basisopleiding neemt af, evenals het aandeel met een uitgebreid lagere opleiding. De daling van het aandeel vrouwen met alleen een lagere of een uitgebreid lagere opleiding is echter nog veel groter doordat vrouwen hun achterstand inhalen. Alleen in Global Shift is de verbetering van het opleidingsniveau iets bescheidener dan in Balanced Growth en European Renaissance. Het aandeel van hoog opgeleiden neemt sterk toe tot bijna een kwart van de potentiële beroepsbevolking. In 2015 blijft het aandeel hoog opgeleide vrouwen nauwelijks achter bij dat van mannen.

Deze verbetering in opleidingsprofiel wordt vooral veroorzaakt door autonome ontwikkelingen in plaats van door scenario-specifieke factoren. Vooral pijplijneffecten zijn van belang: de uit de potentiële beroepsbevolking uitstromende ouderen hebben een lager gemiddeld opleidingsniveau dan de instromende jongeren.

De opleidingsverbetering van de beroepsbevolking, dat zijn alle werkende personen plus werkzoekenden zonder baan, is overigens minder sterk dan die van de potentiële beroepsbevolking (de bevolking tussen 15 en 65 jaar buiten het voltijdsonderwijs). Een verklaring ligt in de relatieve afname van het aantal arbeidsongeschikten, in samenhang met het feit dat de instroomkans in arbeidsongeschiktheidsregelingen voor lager opgeleiden hoger is dan voor hoog opgeleiden. Bovendien speelt bij vrouwen mee dat door de stijgende participatie het aandeel jonge vrouwen in de beroepsbevolking afneemt ten gunste van vrouwen in de hogere leeftijdscategorieën, die gemiddeld minder hoog zijn opgeleid.

Verzorgingsstaat en fiscaal klimaat

In het *Balanced Growth*-scenario is de verandering in de verzorgingsstaat het meest ingrijpend, door de (geleidelijke) invoering van een geïndividualiseerde negatieve inkomstenbelasting, dat functioneert als een basisinkomen. De loongerelateerde uitkeringen bij werkloosheid en arbeidsongeschiktheid worden beperkt tot een maximale duur van 2 jaar. Het minimumloon wordt afgeschaft. Nauw verweven met de veranderingen in de welvaartsstaat zijn veranderingen in het fiscale klimaat. 'Tax-neutrality' staat in dit scenario centraal. Alle beleggingsopbrengsten worden vrijgesteld van belastingheffing. Het huurwaardeforfait en de hypotheekrente-aftrek komen te vervallen en ook de rente op consumptief krediet is niet meer fiscaal aftrekbaar. Verder bestaat er nog maar één belastingtarief van 44%. Het BTW tarief daalt licht. Deze verlaging van belasting- en premiedruk leidt ertoe dat de marginale wig voor modale inkomens afneemt van 54% in 1990 tot 47% in 2015. De belasting op energie en vervoer, als instrument van het milieubeleid, stijgt overigens wel sterk.

In het *Global Shift*-scenario worden in eerste instantie geen grote veranderingen in het stelsel van sociale zekerheid doorgevoerd. De inactiviteit neemt sterk toe, door vergrijzing, werkloosheid en arbeidsongeschiktheid. Ook de collectief gefinancierde zorguitgaven stijgen sterk tot aan 2005. Om de omvangrijke collectieve sector te kunnen financieren, loopt de belasting- en premiedruk sterk op. De loonheffing voor de eerste schijf stijgt met 7%-punten tot ruim 42% in 2005. De wig (voor modale inkomens) neemt toe tot 70% in 2005. Als reactie op dit uit de hand lopen van de lastendruk worden na 2005 zeer drastische wijzigingen doorgevoerd op alle gebieden van de welvaartsstaat. De rigiditeiten op de arbeidsmarkt worden doorbroken en de sociale zekerheidsuitkeringen worden drastisch verlaagd.

De aanpassingen van de verzorgingsstaat zijn in *European Renaissance* minder rigoreus dan in *Balanced Growth* en in de tweede periode van het *Global Shift*-scenario. De overheid blijft een relatief hoog beschermingsniveau bieden bij gedwongen inactiviteit. Het begrip 'passende arbeid' wordt echter verruimd en integratie wordt bevorderd door het voeren van een actief arbeidsmarktbeleid met verschillende sanctiemogelijkheden. De uitkeringen worden iets versoerd. De AOW wordt gedurende de scenario-periode geïndexeerd met de contractloonstijging plus een deel van de incidentele loonontwikkeling. In het belastingstelsel blijven draagkrachtoverwegingen een rol spelen. Om het in Europees verband hoge Nederlandse toptarief in de inkomstenbelasting te verlagen worden de tweede en derde schijf geïntegreerd tot één schijf met een tarief van 55%. Ter verbreding van de grondslag wordt het belastingtarief in de post-actieve periode verhoogd. Ook wordt de overdraagbaarheid van de basisaftrek van een partner afgeschaft ter bevordering van de arbeidsmarkt-participatie van vrouwen. De fiscale aftrekbaarheid van hypotheekrente, in combinatie met het huurwaardeforfait, blijft in dit scenario intact. De marginale wig voor modale inkomens

neemt af van 54% in 1990 tot 44% in 2015, waarmee de marginale druk op arbeidsinkomen meer in lijn komt met het Europese gemiddelde.

3 De inkomensverdeling van aandelen op lange termijn

3.1 Inleiding

De aandelen vormen de grootste sociaal-economische groep onder de volwassen bevolking en zijn daarmee van groot belang voor de totale inkomensverdeling. De ontwikkeling van de inkomensverdeling van aandelen heeft bovendien zijn weerslag op die van andere groepen, via pensioenen en andere loon-gerelateerde uitkeringen.

De bruto inkomensverdeling van aandelen wordt enerzijds bepaald door de beloningsstructuur en anderzijds door de samenstelling van het werknemersbestand. De beloningsstructuur is het geheel van beloningsverhoudingen tussen personen met verschillende kenmerken. Hierbij speelt bijvoorbeeld een rol hoe zich de beloning van hoog opgeleiden verhoudt tot die van laag opgeleiden, of die van deeltijdwerkers tot die van voltijdwerkers. De samenstelling van het werknemersbestand betreft het relatieve belang van de verschillende groepen, zoals bijvoorbeeld het aantal hoog opgeleiden ten opzichte van het aantal laag opgeleiden.

3.2 De samenstelling van het werknemersbestand

Een veelheid aan factoren beïnvloedt de samenstelling van het werknemersbestand³. Demografische ontwikkelingen en onderwijsparticipatie bepalen samen de opbouw van de potentiële beroepsbevolking (de bevolking van 15 tot 64 jaar buiten het volledig dagonderwijs) naar leeftijd, geslacht en opleidingskenmerken. Zo vindt tussen nu en 2015 een sterke vergrijzing en ontgroening van de potentiële beroepsbevolking plaats. Het aantal 25-34 jarigen in de potentiële beroepsbevolking, dat in 1990 bijna twee maal zo groot was als het aantal 55-64 jarigen, zal in 2015 kleiner zijn dan het aantal 55-64 jarigen. Het gemiddelde opleidingsniveau neemt sterk toe, alleen al vanwege pijplijneffecten: de instroom is beter opgeleid dan de uitstromende ouderen.

De participatie van de potentiële beroepsbevolking op de arbeidsmarkt wordt hoofdzakelijk bepaald door het aantal arbeidsongeschikten, vervroegd uittredenden en niet-participerenden. In het *Balanced Growth*-scenario treedt een sterke stijging van de participatie van vrouwen op; het aantal niet-participerende vrouwen daalt tot de helft van dat in 1990. Naast algemene factoren als voortgaande onderwijsparticipatie en sociaal-culturele trends spelen scenario-specifieke prikkels een rol. Door het volledig geïndividualiseerde sociale zekerheid- en belastingstelsel, met een negatieve inkomstenbelasting voor alle volwassenen, worden de huidige impliciete heffingen op

³ Zie voor een uitgebreidere bespreking: CPB (1993a).

arbeidsparticipatie afgebroken. Samen met het sobere niveau van het basisinkomen vormt dit stelsel per saldo een impuls voor extra arbeidsaanbod door vrouwen. Ook in het *European Renaissance*-scenario neemt de participatie fors toe, zij het minder dan in het BG-scenario. Hier spelen verbeterde kinderopvang en afschaffing van de overdraagbaarheid van de basisaftrek in de inkomstenbelasting een rol. In beide scenario's ligt de participatiegraad overigens hoger naarmate het opleidingsniveau hoger is.

Arbeidsongeschiktheid is in beide scenario's geconcentreerd bij de leeftijdsgroep van 55 jaar en ouder, enerzijds doordat beleidswijzigingen alleen gelden voor nieuwe instroom, anderzijds door de sterke groei van deze leeftijdsgroep vanwege de vergrijzing. Het percentage arbeidsongeschikten ligt in beide scenario's het hoogst bij lager opgeleiden, omdat fysiek zwaardere arbeid met een verhoogd arbeidsongeschiktheidsrisico het meest bij deze groep voorkomt. In het *Balanced Growth*-scenario wordt daling van het aantal arbeidsongeschikten bereikt door prijsmaatregelen: de arbeidsongeschiktheidsuitkering is beperkt tot een periode van twee jaar. Hierna valt men terug op het basisinkomen, afgezien van uitkeringen uit individuele arbeidsongeschiktheidsverzekeringen. In het *European Renaissance*-scenario spelen naast prijsmaatregelen volumemaatregelen een rol: regelmatige herkeuringen en verruiming van het begrip passende arbeid zorgen voor beperking van de instroom. In 2015 zijn er in BG ruim 600 000 arbeidsongeschikten en in EUR ruim 700 000, tegen 860 000 in 1990.

In het *European Renaissance*-scenario wordt het huidige systeem van vervroegd uitreden niet principieel gewijzigd. Dit betekent dat iedere actieve verplicht premie afdraagt aan het VUT-fonds, wat het financieel weinig aantrekkelijk maakt om geen gebruik te maken van de mogelijkheid om vervroegd uit te treden. De volume-maatregel om de VUT-gerechtigde leeftijd met enkele jaren te verhogen beperkt echter de toename van het aantal vutters. In het *Balanced Growth*-scenario wordt het VUT-systeem vervangen door een systeem van flexibele pensionering, waarbij ieder die vervroegd pensioneert hiervan zelf de kosten draagt. Hierdoor treedt een kleiner percentage vervroegd uit dan in de huidige situatie. De resulterende daling is ongeveer even groot als die in EUR wordt bereikt door het opschroeven van de VUT-gerechtigde leeftijd; het aantal vervroegd uitredenden in EUR ontloopt het aantal flexibel pensionerenden in BG niet veel.

Doordat non-participatie, arbeidsongeschiktheid en VUT/flexibele pensionering zijn geconcentreerd bij bepaalde groepen ziet de samenstelling van de beroepsbevolking er anders uit dan die van de potentiële beroepsbevolking. De beroepsbevolking bevat minder lager opgeleide vrouwen en ouderen. In het *Balanced Growth*-scenario is het verschil het kleinst, vanwege de hogere participatie door vrouwen en het lagere aantal arbeidsongeschikten.

Een deel van de beroepsbevolking behoort tot de werkzoekenden zonder baan, de overigen vormen de groep aktieven. In het *Balanced Growth*-scenario zorgt een

aanmerkelijke versterking van financiële prikkels in combinatie met een soepele werking van de arbeidsmarkt ervoor dat in 2015 alleen nog maar sprake is van frictiewerkloosheid, die voor alle opleidingscategorieën gelijk is aan 2½ procent van het aanbod. De werkloosheid is gelijkmatig gespreid over de leeftijdsgroepen. In het *European Renaissance*-scenario wordt de werkloosheid aangepakt door een actief en activerend arbeidsmarktbeleid, met na een zekere werkloosheidsduur verplichte om- en bijscholing in combinatie met een straffer sanctiebeleid. Hiermee worden echter niet alle onevenwichtigheden opgelost. Te trage aanpassing van de beloningsstructuur leidt tot tekorten aan technisch geschoolden van middelbaar en hoog opleidingsniveau en overschotten van laaggeschoolden. Verder is de werkloosheid geconcentreerd bij ouderen, doordat de beloningsstructuur niet in overeenstemming is met de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit over de levenscyclus. Het gemiddelde werkloosheidspercentage ligt in dit scenario op 4¼ procent in 2015.

De verdeling van de actieve beroepsbevolking over opleidingsniveaus, leeftijd en geslacht die uit al deze factoren tezamen resulteert, is weergegeven in grafiek 3.1. Elk van de drie 'boompjes' in deze grafiek beslaat eenzelfde totale oppervlakte, alleen de vormen verschillen.

Opvallend is dat het verschil tussen de twee scenario's gering is in vergelijking met de veranderingen ten opzichte van 1990. Het effect van vergrijzing en ontgroening is duidelijk zichtbaar. Het opleidingsniveau van de beroepsbevolking verbetert over de hele linie. De verdeling van de actieven over mannen en vrouwen wordt tussen 1990 en 2015 veel evenwichtiger in beide scenario's; in de twee jongste cohorten verschilt het aantal vrouwen niet veel meer van het aantal mannen. Dat de kansen van ouderen op de arbeidsmarkt in het BG-scenario gunstiger zijn dan in het EUR-scenario komt tot uitdrukking in de grotere relatieve omvang van deze cohorten in het *Balanced Growth*-scenario

Tenslotte is uiteraard ook de omvang van de banen die door de actieven worden vervuld van belang voor hun inkomensverdeling. In beide scenario's neemt het aandeel van deeltijdarbeid toe ten opzichte van de huidige situatie. De gemiddelde baan-omvang in 2015 verschilt weinig tussen de scenario's. Wel is het zo dat in het *Balanced Growth*-scenario er meer kleinere deeltijdbanen bijkomen, terwijl in het *European Renaissance*-scenario er vooral meer grote deeltijdbanen worden gecreëerd. Zeer kleine banen zijn in dit scenario, waarin het primaire deel van de arbeidsmarkt domineert, vanuit organisatorisch oogpunt minder aantrekkelijk. In beide scenario's gaat de sterk toenemende participatie door vrouwen gepaard aan een kortere gemiddelde arbeidsduur van mannen.

Grafiek 3.1 Werknemersbestand in personen naar leeftijd en geslacht in 1990, EUR en BG

3.3 De beloningsstructuur

De beloningsstructuur is, na de samenstelling van het werknemersbestand, de tweede belangrijke determinant van de inkomensverdeling. De beloningsstructuur is het geheel van beloningsverhoudingen tussen personen met verschillende kenmerken. Kenmerken van actieven, zoals hun opleidingsniveau, leeftijd, geslacht en het al dan niet in deeltijd werken zijn voor een groot deel bepalend voor de hoogte van het bruto inkomen per tijdseenheid. De wijze waarop de beloning samenhangt met deze kenmerken wordt beïnvloed door onder andere de technologische ontwikkeling, instituties en de mate van marktwerking en zal daarom verschillend zijn in *Balanced Growth* en *European Renaissance*.

Het *Balanced Growth*-scenario wordt gekenmerkt door vrije marktwerking en weinig overheidsbemoeienis op terreinen die niet worden gerekend tot de klassieke overheidstaken. Voor de arbeidsmarkt betekent dit bijvoorbeeld dat het wettelijk minimumloon wordt afgeschaft en dat sprake is van een soepeler regelgeving. Voor de producenten betekent de geliberaliseerde en competitieve omgeving van dit scenario dat men moeten concurreren op zowel de produktmarkten als op de arbeidsmarkt. In een dergelijke omgeving worden de produktiefactoren, waaronder arbeid, in principe beloond overeenkomstig hun (marginale) produktiviteit.

Dit geldt bijvoorbeeld ook voor de arbeidsmarkt voor hoog opgeleiden. Op deze deelmarkt komt evenwicht tot stand tussen vraag en aanbod middels een hogere beloning van hoog opgeleiden. Het aanbod van hoog opgeleiden groeit in de loop van de scenarioperiode sterk. Dit komt voornamelijk door pijplijneffecten -de instromende jongeren hebben een beter opleidingsprofiel dan de uitstromende ouderen-, ondersteund door een efficiënt en ruimhartig onderwijsbeleid van de overheid gedurende de scenarioperiode. Maar daarnaast induceert ook de relatief hoge beloning nog extra aanbod van hoog opgeleiden, want bij de studiekeuze spelen in BG rendementsverwachtingen namelijk een belangrijke rol. In de huidige situatie ligt het rendement op een hoge opleiding in Nederland relatief laag. In Hartog e.a. vindt men voor de jaren tachtig een rendement op een jaar scholing van 5 à 7 procent, wat in vergelijking met het 'normale rendement' op andere lange termijn investeringen aan de lage kant zou zijn. In Balanced Growth wordt door het hogere rendement op opleiding het aanbod van hoog opgeleiden zodanig verhoogd dat aan de vraag wordt voldaan. De vraag naar hoog opgeleiden neemt in Balanced Growth namelijk snel toe omdat de productiegroei geconcentreerd is in de high-tech industrie en arbeid en kapitaal in dit segment vaak complementair zijn. Het resultaat van de grotere rol van rendementsverwachting op onderwijs is dat het verschil in beloning tussen middelbaar en hoog opgeleiden groter wordt dan in de huidige situatie.

Aan de onderkant van de arbeidsmarkt ontstaat in BG meer werk, tegen een relatief laag loon. Drie factoren spelen hierbij een belangrijke rol. Ten eerste is het minimumloon afgeschaft; voor de werknemers fungeert het basisinkomen nu als ondergrens in het netto inkomen en zorgt participatie op de arbeidsmarkt voor een aanvulling daarop. Arbeid waarvan de marginale produktiviteit lager ligt dan het oorspronkelijke minimumloon, wordt in BG in het productieproces opgenomen tegen een door de markt te bepalen prijs. Ten tweede is door de sterke reductie van de collectieve lasten op arbeid de prijs van de produktiefactor arbeid relatief laag. Een groot deel van de arbeid die in de huidige situatie in het 'zwarte circuit' plaatsvindt komt in BG weer in beeld. Ten derde voorkomt de relatief hoge beloning van hoog opgeleiden dat zij in banen terecht komen die ook door middelbaar opgeleiden kunnen worden vervuld; omdat hoog opgeleiden duur zijn in BG, worden ze beter benut. Hierdoor wordt voorkomen dat middelbaar opgeleiden op hun beurt doorschuiven naar banen die ook door lager opgeleiden kunnen worden vervuld en dat laag opgeleiden worden verdrongen door voor de relevante banen overgekwalificeerden.

In tegenstelling tot de huidige situatie waar anciënniteit sterk wordt beloond, zal in Balanced Growth leeftijd slechts van belang zijn voor de beloning voor zover zij invloed heeft op de arbeidsproduktiviteit. Ervaring neemt bijvoorbeeld toe met de leeftijd, met name in het begin van de loopbaan. Overigens wordt tijdens de gehele loopbaan aandacht besteed aan bijscholing om kennis *up to date* te houden. Daar de mobiliteit niet langer wordt geremd door leeftijdsafhankelijke beloning is training financieel riskant

voor de werkgever; door middel van expliciete contracten en boetes worden deze risico's verminderd. Bijscholing van het oudste cohort verdient zich het minst terug en zal daarom minder intensief zijn. Verouderende ervaring kan, eventueel samen met een neerwaarts effect vanuit de fysieke ontwikkeling, leiden tot lagere produktiviteit bij ouderen. Demotie (een stapje terug op de inkomensladder) wordt bij de oudste groep aktieven een normaal verschijnsel voor zover ouder worden gepaard gaat met een dalende produktiviteit.

Er is in dit scenario geen op zichzelf staand onderscheid tussen de beloning van mannen en vrouwen. Bij deeltijdwerk zullen de hogere vaste kosten per gewerkt uur wel tot uitdrukking kunnen komen in een lagere beloning per gewerkt uur voor deeltijdwerkers.

Samenvattend kan worden gesteld dat in het *Balanced Growth*-scenario opleiding de belangrijkste determinant van het bruto uurloon is en dat leeftijd en de omvang van de baan veel minder bepalend zijn. De spreiding in de beloning binnen een groep met een bepaald opleidingsniveau en een bepaalde leeftijd zal echter veel groter zijn dan nu het geval is. De individuele produktiviteit wordt immers ook sterk beïnvloed door bijvoorbeeld inzet, motivatie en verschillen in aanleg. In *Balanced Growth* is het sociaal geaccepteerd deze verschillen in de beloning tot uitdrukking te laten komen. Het hebben van een bepaalde opleiding en leeftijd is daardoor veel minder dan nu een garantie voor een bepaald beloningsniveau.

In het *European Renaissance*-scenario blijft het wettelijk minimumloon gehandhaafd; gedurende de scenario-periode volgt het de gemiddelde contractloonstijging. Hierdoor blijft arbeid van laag opgeleiden voor een deel uit de markt geprijsd, alhoewel dankzij de verlaging van de *replacement-rate* aan de onderkant van het loongebouw (de verhouding tussen minimum uitkering en minimumloon) de inkomensrange vlak boven het wettelijk minimumloon beter gevuld is dan in de huidige situatie. Met een actief arbeidsmarktbeleid (met een verplichte om- en bijscholing na een zekere werkloosheidsduur in combinatie met een straffer sanctiebeleid) tracht men de werkloosheid onder de groep laag opgeleiden te verminderen, maar dit kan niet voorkomen dat in EUR overschotten blijven bestaan aan werkzoekenden met een lage en uitgebreid lage opleiding.

In tegenstelling tot in *Balanced Growth* levert het volgen van een opleiding in *European Renaissance* gemiddeld nog een rendement op dat lager is dan het 'normale rendement' op andere lange termijn investeringen. De beloningsverschillen tussen middelbaar en hoog opgeleiden zijn dus geringer dan in BG. De opleidingsstructuur van de bevolking naar opleidingsrichting en -niveau wijkt ondanks deze rendementsverschillen weinig af van die in BG. Dit komt niet alleen doordat pijplijneffecten voor een groot deel beslissend zijn, maar ook doordat de overheid in *European Renaissance* zorg draagt voor toegankelijk onderwijs en de onderwijs participatie stimuleert. Bij deze relatief bescheiden beloning van hoog opgeleiden is de deelmarkt voor hoog opgeleiden niet in

evenwicht. Er is met name een tekort aan technisch opgeleiden. De relatief grote vraag naar hoog opgeleiden, uitgelokt door de relatief bescheiden beloning, zorgt voor een niet-efficiënte allocatie van arbeid. Hoog opgeleiden bezetten banen die in een optimale situatie door middelbaar opgeleiden vervuld zouden worden. Het niet maximaal benutten van hoog opgeleiden, terwijl voor het opleiden veel algemene middelen zijn aangewend, betekent een maatschappelijke verspilling waardoor de economische groei wordt beperkt.

Leeftijd speelt in het European Renaissance-scenario nog steeds een bepalende rol bij de beloning, zij het minder dan in de huidige situatie. Dit hangt samen met het feit dat dit scenario gekenmerkt wordt door minder competitieve marktstructuren, waarbij toetredingsbarrières en schaalvoordelen leiden tot grote oligopolistische ondernemingen. Aansluitend bij de segmentatie-theorie van de arbeidsmarkt, kan worden gesteld dat in dit scenario het primaire segment van de arbeidsmarkt domineert. Dat segment wordt gekenmerkt door vaste contracten, promotiekansen en goede arbeidsomstandigheden. In het secundaire segment treft men vooral laagbetaalde, tijdelijke en instabiele banen met slechtere arbeidsomstandigheden en weinig promotiekansen. In het primaire segment vormt een hoger eindloon een compensatie voor een lager aanvangssalaris. Het lagere aanvangssalaris kan worden opgevat als een bijdrage aan de investeringen in bedrijfsspecifiek *human capital*. Leeftijdsafhankelijke beloning fungeert hier als rem op de mobiliteit van arbeid. Dit *implicit contract* vervult de zelfde functie als de genoemde expliciete contracten en boetes in het BG-scenario.

In het EUR-scenario worden onrechtmatige beloningsverschillen tussen mannen en vrouwen binnen beroepsgroepen tegengegaan. Er is echter nog wel sprake van typische mannen- en vrouwenberoepen. De historisch gegroeide beloningsverschillen tussen deze beroepsgroepen zullen nog niet geheel verdwenen zijn, wat op macroniveau tot uitdrukking komt in een negatieve samenhang tussen vrouw zijn en de hoogte van het uurloon. Deeltijdwerk brengt, net als in BG, hogere vaste kosten per gewerkt uur met zich mee, wat in de beloning tot uitdrukking komt.

Samengevat spelen in de beloningsstructuur in het *European Renaissance*-scenario zowel opleidingsniveau als leeftijd een belangrijke rol. De invloed van opleiding is groter dan in de huidige situatie, maar minder doorslaggevend dan in het Balanced Growth-scenario. Leeftijd is minder belangrijk dan nu het geval is, maar niet zo onbelangrijk als in Balanced Growth.

In tabel 3.1 en 3.2 wordt weergegeven hoe het bruto uurloon in 1990, European Renaissance en Balanced Growth gemiddeld beïnvloed wordt door de leeftijd respectievelijk het opleidingsniveau van de werknemer. De indexcijfers corresponderen met de coëfficiënten in tabel 1 in de bijlage.

Van de genoemde veranderingen in de beloningsstructuur gaan zowel nivellerende als denivellerende effecten uit op de beloning. In het *Balanced Growth*-scenario gaat een

nivellerend effect uit van het feit dat de samenhang tussen beloning en leeftijd minder sterk wordt. Daar staat tegenover dat de beloningsverschillen naar opleidings-niveau meer geprononceerd zijn en dat de beloning binnen groepen werknemers met dezelfde leeftijd en opleiding meer gespreid is. Het verband tussen beloning en leeftijd in het *European Renaissance*-scenario ligt in tussen de huidige situatie en die in BG, het nivellerend effect is dus kleiner dan in Balanced Growth. Ook het denivellerende effect dat uitgaat van de grotere beloningsverschillen naar opleidingsniveau is geringer dan in het BG-scenario.

Tabel 3.1 De partiële invloed van leeftijd op het bruto uurloon in guldens, indexcijfers (25-29 jaar=100)

leeftijd	1990	2015 EUR	2015 BG
18-19 jaar	57	64	74
20-24 jaar	80	80	90
25-29 jaar	100	100	100
30-34 jaar	111	108	105
35-49 jaar	122	117	111
50-64 jaar	132	125	108

Tabel 3.2 De partiële invloed van het opleidingsniveau op het bruto uurloon in guldens, indexcijfer (middelbaar=100)

opleidingsniveau	1990	2015 EUR	2015 BG
laag	74	64	61
uitgebreid laag	84	82	79
middelbaar	100	100	100
hoog	128	149	165

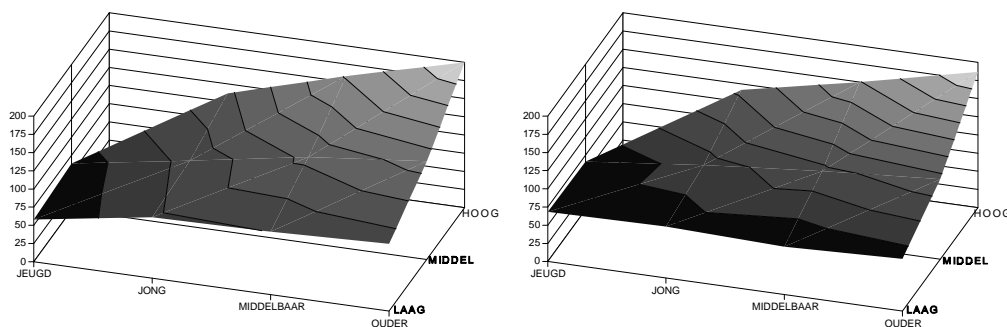
3.4 De bruto inkomensverdeling van aandelen

In de nevenstaande drie-dimensionale grafieken wordt weergegeven hoe de gemiddelde bruto inkomens zich verhouden tussen groepen aandelen met een verschillend profiel

qua leeftijd en opleiding. Hierbij speelt niet alleen de beloningsstructuur een rol maar ook elementen uit de samenstelling van het werknemersbestand, zoals de mate van deeltijdarbeid per groep. De lijnen in de vlakken corresponderen met inkomensniveaus; hoe 'hoger' deze iso-inkomenslijn ligt hoe hoger het inkomen. De inkomens van jeugdigen met een hoge opleiding ontbreken in de grafieken, daar deze groep niet voorkomt.

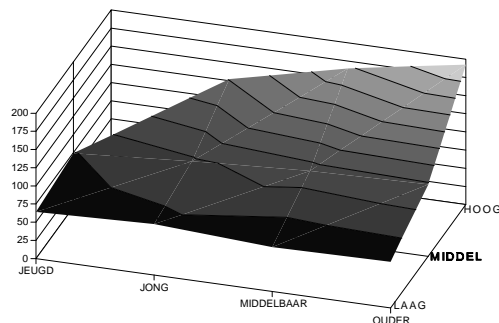
Grafiek 3.2a,b,c

Gemiddeld bruto jaarinkomen naar opleidingsniveau¹ en leeftijd² in respectievelijk 1990, European Renaissance en *Balanced Growth*

1990

EUR

BG

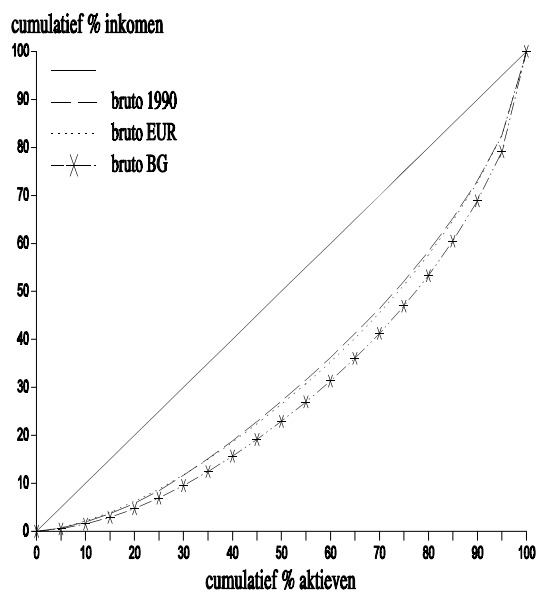
¹ laag = maximaal mavo of lbo, middel = havo, vwo of mbo en hoog = hbo of vwo.

² jeugd = 18-24-jarigen, jong = 25-34-jarigen, middelbaar = 35-49-jarigen en ouder = 50-64-jarigen.

Het meest in het oog springend is de ligging van de iso-inkomenslijnen. Deze lijnen lopen in *Balanced Growth* vrijwel horizontaal, wat betekent dat de bruto inkomens bij een bepaald opleidingsniveau weinig verschillen tussen de diverse leeftijdsgroepen. De gebogen iso-inkomenslijnen in 1990 laten zien dat het gemiddeld inkomen toeneemt naarmate leeftijd en opleiding hoger zijn. Voor jongeren lijkt hier vrijwel alleen ouder

worden een middel voor het verbeteren van het inkomen. Het beeld in *European Renaissance* ligt tussen deze twee uitersten in. Ook interessant zijn de inkomens van laag opgeleiden in de verschillende leeftijdsgroepen, het snijvlak aan de voorkant van de grafieken. In 1990 blijft het gemiddelde bruto inkomen licht toenemen met de leeftijd. In het *Balanced Growth*-scenario is het gemiddeld bruto loon bij de groep met een middelbare leeftijd gematigder dan bij de jongeren, waarmee het effect van toenemende deeltijdarbeid in de fase van gezinsvorming wordt weerspiegeld. Bij de ouderen ligt het gemiddelde inkomen niet veel hoger; demotie in samenhang met afnemende produktiviteit en deeltijdarbeid zijn hiervan de achtergrond.

Grafiek 3.3 *Lorenzcurven van de bruto inkomens van aktieven in 1990, European Renaissance en Balanced Growth*

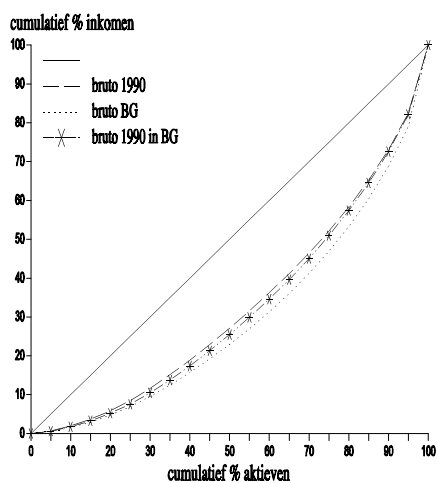
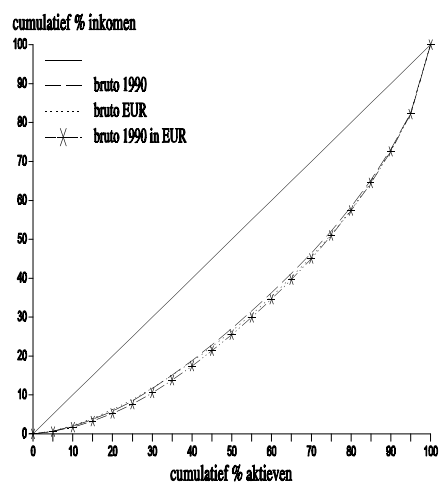

De inkomensspreiding in het *Balanced Growth*-scenario en het *European Renaissance*-scenario kan worden vergeleken met de inkomensspreiding in 1990 met behulp van de Lorenzcurve. Voor het construeren van deze curve worden de aktieven gerangschikt naar oplopend jaarinkomen; de curve geeft vervolgens aan welk percentage van het totale inkomen wordt ontvangen door de eerste x procent aktieven. Hoe verder de curve af ligt van de 45°-lijn hoe ongelijker de inkomensverdeling volgens deze maatstaf is.

De veranderingen in de beloningsstructuur en de samenstelling van het werknemersbestand tezamen hebben in het *Balanced Growth*-scenario een schevere inkomensverdeling tot gevolg in vergelijking met 1990 (zie grafiek 3.3). De scheefheid van de inkomensverdeling neemt ook in *European Renaissance* iets toe, maar ligt relatief dicht bij de huidige situatie.

Grafiek 3.4a *Lorenzcurven van de bruto inkomens van aandelen in EUR, 1990 en 1990 met samenstelling werknemersbestand conform EUR*

Grafiek 3.4b *Lorenzcurven van de bruto inkomens van aandelen in BG, 1990 en 1990 met samenstelling werknemersbestand conform BG*

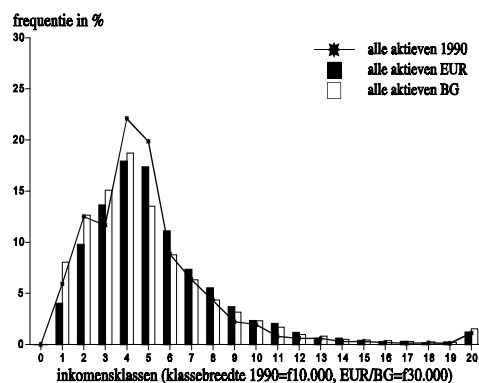

In grafiek 3.4a en 3.4b wordt de verandering van de inkomensverdeling uitgesplitst in twee delen, enerzijds het effect van de verandering van de samenstelling van het werknemersbestand en anderzijds het effect van veranderingen in de beloningsstructuur. De gemarkeerde onderbroken lijn geeft de inkomensverdeling weer die zou resulteren als de beloningsstructuur van 1990 zou blijven gelden, terwijl de samenstelling van het werknemersbestand van 2015 (BG resp. EUR) vigeert. Deze verdeling is berekend door de inkomens van 1990 in te wegen met de aantallen die behoren bij de scenario's voor 2015. Het verschil tussen de curve voor 1990 en deze gemarkeerde onderbroken lijn geeft het effect weer van de verandering in de samenstelling van het werknemersbestand bij een constante beloningsstructuur. In *Balanced Growth* gaat van de verandering in de samenstelling van het werknemersbestand een denivellerend effect uit. Dit komt doordat de beroepsbevolking vergrijsd en de opleidingsstructuur verandert. Het aandeel

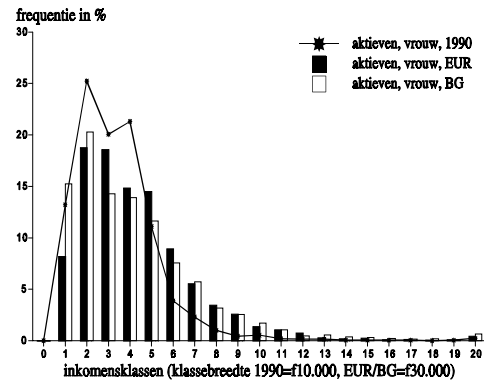
in de groep werkenden van personen die, volgens de beloningsstructuur van 1990, hoge lonen verwerven (ouderen en hoger opgeleiden) wordt hierdoor groter. Anderzijds neemt ook het aantal vrouwen en deeltijdwerkers toe. Volgens de beloningsstructuur van 1990 verdienen zij juist relatief weinig. De personen die zich aan de onderkant van de inkomensverdeling bevinden verwerven daardoor een kleiner gedeelte van het totale inkomen van alle actieven, zodat de gearceerde Lorenzcurve een bredere boog beschrijft dan die voor 1990. Vrijwel hetzelfde geldt voor *European Renaissance*, want het verschil tussen de scenario's in de samenstelling van het werknemersbestand is relatief gering, in verhouding tot het verschil met de uitgangssituatie.

Het verschil tussen de gemarkeerde onderbroken lijn en de curve voor 2015 in figuur 3.4a en 3.4b geeft, als restpost, het effect weer van de veranderingen in de beloningsstructuur. In *Balanced Growth* gaat van de veranderingen in de beloningsstructuur per saldo een denivellerend effect uit op de inkomensverdeling. Dat betekent dat het nivellerend effect van de minder sterke samenhang tussen leeftijd en beloning en van het verdwijnen van de beloningsachterstand van vrouwen wordt overschaduwd door het denivellerende effect dat uit gaat van de meer geprononceerde beloningsverschillen naar opleiding en de meer gespreide beloning binnen groepen met een zelfde leeftijd en opleidingsniveau. In *European Renaissance* gaat van de veranderingen in de beloningsstructuur per saldo een licht nivellerend uit op de inkomensverdeling. Dat betekent dat het denivellerend effect van de wat sterkere samenhang tussen opleidingsniveau en beloning wordt overschaduwd door het nivellerende effect van de wat minder grote beloningsverschillen naar leeftijd, geslacht en baanomvang.

Grafiek 3.5a *Frequentieverdelingen van de bruto inkomens van alle actieven in 1990, EUR en BG*

Grafiek 3.5b *Frequentieverdelingen van de bruto inkomens van vrouwelijke actieven in 1990, EUR en BG*

Ook de frequentieverdeling van de activa over inkomensklassen verschilt bij BG van die bij EUR (zie grafiek 3.5a,b). Vooral de linker-, maar ook de rechterstaart van de verdeling is dikker. Met name het percentage vrouwen in de hogere inkomensklassen is hoog in vergelijking met EUR. De meest gevulde inkomensklasse is in beide scenario's die van 90 000-120 000 gulden (dit is uitgedrukt in prijzen van 2015; in prijzen van 1990 zouden de niveaus ongeveer drie maal zo laag zijn). Dit geldt zowel voor alle activa als voor mannen. Bij vrouwen komt een bruto inkomen tussen 30 000 en 60 000 gulden het frequentst voor, zowel in BG als EUR. In vergelijking met 1990 is de frequentieverdeling in beide scenario's wat platter en breder.

*Tabel 3.3 Afzonderlijke effecten op de bruto inkomensverdeling van aandelen
(+ = grotere verschillen)*

	EUR	BG
Samenstelling van het werknemersbestand		
Meer ouderen	++	++
Meer hoog opgeleiden	++	++
Meer vrouwen	+	++
Meer deeltijdwerkers	+	++
Subtotaal	++	++
Beloningsstructuur		
Vlakkere beloning naar leeftijd	--	---
Steilere beloning naar opleidingsniveau	++	+++
Afname beloningsverschil man-vrouw	-	--
Grotere individuele beloningsverschillen	+	+++
Subtotaal	-	+
Totaal	+	++

Samengevat hebben in *Balanced Growth* veranderingen in zowel de beloningsstructuur als de samenstelling van het werknemersbestand een denivellerend effect, terwijl in *European Renaissance* het denivellerend effect van de gewijzigde samenstelling van het werknemersbestand deels ongedaan wordt gemaakt door het nivellerende effect van de veranderingen in de beloningsstructuur. De meer gespreide inkomensverdeling in BG ten opzichte van EUR hangt samen met het grotere aantal kleine deeltijdbanen en met de lagere beloning aan de onderkant van de arbeidsmarkt. Daarnaast is er, als gevolg van de relatief hoge beloning van hoog opgeleiden en de verbeterde mogelijkheden voor beloning van kwaliteit en produktiviteit, een grote groep met een relatief hoog inkomen. Tabel 3.3 resumeert de hierboven besproken determinanten van de bruto inkomensverdeling van aandelen en hun effecten.

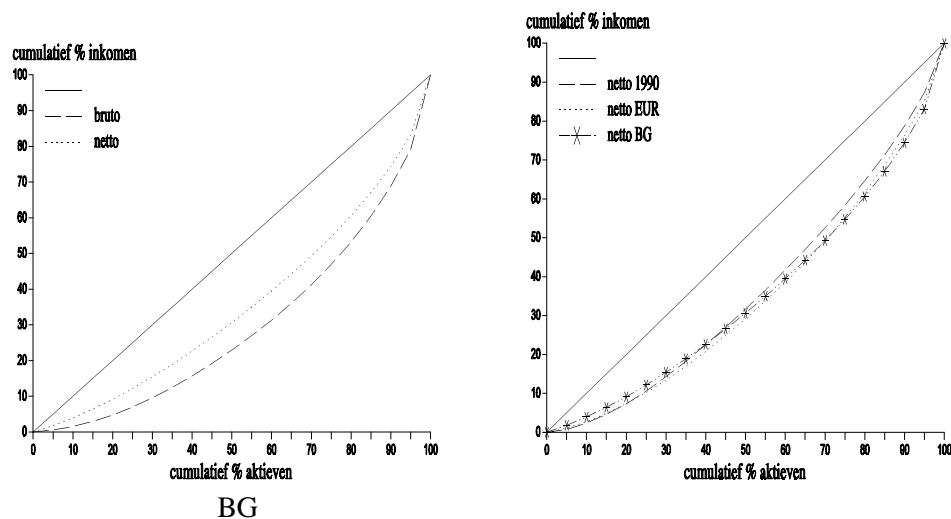
3.5 De netto inkomensverdeling van aandelen

In hoeverre de verdeling van de netto inkomens afwijkt van de verdeling van de bruto inkomens hangt af van de herverdelende werking van het stelsel van belastingen en

sociale verzekeringspremies. In het *Balanced Growth*-scenario is er één uniform tarief voor de loonheffing (van 44%) in combinatie met een geïndividualiseerde *tax-credit*. Basisaftrek en arbeidskostenforfait zijn afgeschaft, evenals hypotheekrente-aftrek en het huurwaardeforfait. De gemiddelde premie voor werknemersverzekeringen als percentage van het bruto loon per arbeidsjaar in bedrijven bedraagt slechts 5%, tegen 19,8% in 1990. In *European Renaissance* is de overdraagbaarheid van de basisaftrek afgeschaft en is het arbeidskostenforfait verhoogd. Er zijn twee tarieven voor de loonheffing; 38% voor de eerste schijf en 55% voor de oorspronkelijke tweede en derde schijf, die zijn samengevoegd. Door de relatieve vermindering van het aantal arbeidsongeschikten, zieken en werklozen dalen ook in EUR de premies voor de werknemersverzekeringen, tot gemiddeld 7,7%.

Grafiek 3.6a Lorenzcurven bruto en netto inkomens van aktieven in BG

Grafiek 3.6b Lorenzcurven netto inkomens van aktieven in 1990, EUR en BG

Het systeem van negatieve inkomstenbelasting heeft in het *Balanced Growth*-scenario een sterk herverdelende werking ten gunste van de onderkant van de inkomensverdeling. Voor wie een klein inkomen verwerft kan het netto inkomen, dank zij de *tax-credit*, immers het bruto inkomen overtreffen. Aan de bovenkant van de inkomensverdeling is het herverdelende effect van een progressief stelsel niet langer aanwezig, vanwege het uniforme tarief in de loonheffing. De hogere inkomens missen evenwel het voordeel van de basisaftrek, die tegen het marginale tarief werd afgerekend, want deze is in BG vervangen door de voor iedereen nominaal gelijke *tax-credit*. Verder is het denivellerende effect dat uitgaat van de premieafdracht voor de werknemersverzekeringen in BG veel kleiner dan in de huidige situatie. De werknemerspremies werken denivellerend -met name aan de bovenkant van de inkomensverdeling- doordat ze alleen worden afgedragen over het inkomen tot aan de maximum premiegrenzen. Door de lage premies in Balanced Growth is dit denivellerend effect gering. Het resultaat van deze herverdelende effecten is een netto inkomensverdeling die, afgemeten aan de Lorenzcurve, gelijk is dan de verdeling van de bruto inkomens. De nivellerende werking is echter sterk geconcentreerd aan de onderkant van de inkomensverdeling. De curven voor de netto inkomens in BG en 1990 snijden elkaar, wat weerspiegelt dat in het Balanced Growth-scenario de lagere inkomens relatief veel gebaat zijn bij deze nivellering.

In het *European Renaissance*-scenario is de progressie in de loonheffing gereduceerd door de vermindering van het aantal tariefschijven van drie naar twee. Daar staat tegenover dat het relatieve voordeel voor de hogere inkomens bij de premieafdracht voor de werknemersverzekeringen, dat hierboven al is besproken, ook in dit scenario beperkt is vanwege de sterk gedaalde premiepercentages. Doordat de mogelijkheid tot overdragen van de basisaftrek is afgeschaft, zullen met name hogere inkomens -van voltijd werkende alleenverdieners- netto relatief lager uitkomen. Overigens is de relevante groep beperkt van omvang. Per saldo zijn, met de Lorenzcurve als maatstaf, de netto inkomens gelijk verdeeld dan de bruto inkomens. Het nivellerend effect van het stelsel van belastingen en sociale verzekeringspremies is in European Renaissance iets minder sterk dan in de huidige situatie.

4 De inkomensverdeling van uitkeringsgerechtigden op lange termijn

4.1 Inleiding

Tot de uitkeringsgerechtigden behoren personen tot 65 jaar die recht hebben op een uitkering wegens bijvoorbeeld arbeidsongeschiktheid, die vervroegd uittreden of gebruik maken van flexibele pensionering. Verder behoren werkzoekenden zonder baan die een uitkering ontvangen tot deze groep, evenals ontvangers van bijstand. De inkomensverdeling van 65-plussers komt in het volgende hoofdstuk aan de orde.

In het *Balanced Growth*-scenario ontvangen alle volwassenen het basisinkomen, dus ook personen die er voor kiezen niet te participeren op de arbeidsmarkt. Deze non-participanten zijn niet in de inkomensverdeling van uitkeringsgerechtigden meegerekend, maar komen aan de orde in hoofdstuk 6.

4.2 Het uitkeringsregime in European Renaissance

In het *European Renaissance*-scenario blijft de verzorgingsstaat in de huidige vorm goeddeels overeind; er wordt waarde gehecht aan het garanderen van een relatief hoog, collectief geregeld beschermingsniveau bij gedwongen 'inactiviteit'. Het uitkeringsregime verandert tijdens de scenarioperiode niet fundamenteel in vergelijking met de uitgangssituatie van 1990, maar wordt wel aangescherpt.

Zo wordt een scherper onderscheid gemaakt tussen gedwongen en vrijwillige 'inactiviteit'. Aan het eind van de scenarioperiode is er een sluitende aanpak van werken, scholing en werkervaringsplaatsen voor jongeren tot dertig jaar die langer dan een half jaar werkloos zijn. Arbeidsbemiddeling en uitkeringsvoorziening zijn op elkaar afgestemd; onvoldoende bereidheid van werkzoekenden om zich breed te oriënteren en zich indien nodig om te scholen leidt tot verlaging van de uitkering. Ook wordt de referentie-eis aangescherpt; een meer substantieel arbeidsverleden is nodig om in aanmerking te komen voor een uitkering volgens de Werkloosheidswet. De hoogte van deze uitkering bedraagt net als in 1990 70% van het laatst verdiende loon (voor zover dat de premiegrens niet overschrijdt). Hierna volgt een geïndividualiseerde vervolguitkering op minimumniveau, die verlengt wordt ten opzichte van de uitgangssituatie van 1990. Voor langdurig werklozen volgt dan een uitkering krachtens de Rijksgroepsregeling Werkloze Werknemers (RWW), die hieronder nog aan de orde komt.

De hoogte van de uitkering bij arbeidsongeschiktheid wordt in European Renaissance afhankelijk van de leeftijd waarop men arbeidsongeschikt wordt; het bovenminimale uitkeringspercentage neemt toe met 1¼ procentpunt per levensjaar. Het uitkeringspercentage varieert hierdoor van 1¼ procent voor een achttienjarige arbeidsongeschikte tot

70% van het laatst verdiende loon voor personen van 58 jaar en ouder die arbeidsongeschikt worden. Uiteraard geldt voor het netto uitkeringsniveau het sociaal-minimum als ondergrens. De aanspraak op de uitkering heeft een tijdelijk karakter; op basis van medische herkeuring kan eventueel verlenging worden verleend.

Het percentage oudere werknemers dat animo heeft voor vervroegd uittreden is in European Renaissance nog even hoog als in 1990. Vutters ontvangen nog hetzelfde percentage van het laatst verdiende loon als in 1990. De betaalde vut-premies kunnen worden beschouwd als 'sunk costs', met als gevolg dat de individuele werknemer deze kosten niet betreft in de afweging van kosten en baten bij de uittredbeslissing. Het aantal vutters wordt in dit scenario beperkt door volumebeleid; de VUT-gerechtigde leeftijd wordt verhoogd van gemiddeld 60 naar 62½ jaar.

De verhouding tussen de minimum uitkering en het minimum loon - de *replacement rate* aan de onderkant van het loongebouw - daalt gedurende de scenarioperiode. Dit komt doordat het bruto minimumloon voor werkenden de contractloonstijging van werknemers volgt, terwijl de ontwikkeling van het bruto 'referentie minimumloon' daar een kwart procentpunt per jaar bij achter blijft. De netto minimum uitkeringen zijn gekoppeld aan dit netto 'referentie minimumloon'. Naast de generieke versobering van de minimumuitkeringen (zoals RWW-uitkeringen en algemene bijstand) wordt ook nog de uitkering van alleenstaanden, die in 1990 70% bedroeg van de uitkering voor samenwonenden, verlaagd naar 60%. De uitkering van alleenstaande ouders wordt verlaagd van 90% naar 80% van het sociaal minimum voor samenwonenden. RWW en algemene bijstand worden niet geïndividualiseerd; de woonsituatie en het partnerinkomen blijven bepalend voor de hoogte van de uitkering.

4.3 Het uitkeringsregime in *Balanced Growth*

In het *Balanced Growth*-scenario vindt een fundamentele herijking van de verzorgingsstaat plaats. Een van de achtergronden is dat de vergrijzing van de bevolking en de daaraan verbonden kosten aanleiding geven de prioriteiten met betrekking tot de verschillende regelingen te herschikken. Die herschikking leidt in dit scenario tot verdergaande versobering van de loondervingsregelingen bij ziekte, werkloosheid en arbeidsongeschiktheid. Een tweede aanleiding voor aanpassing van het stelsel wordt gevormd door de inefficiënte uitvoering en de fraudegevoeligheid van het huidige systeem. In *Balanced Growth* neemt het calculerend gedrag van burgers toe en wordt inbreuk op de privacy door de overheid veel minder geaccepteerd. Een stelsel waarbij uitkeringen niet afhankelijk zijn van woonsituatie en partnerinkomen heeft hierbij grote voordelen met betrekking tot de uitvoerbaarheid. Een andere reden voor de herijking is het feit dat in BG de wens bestaat de prikkels op en de flexibiliteit van de arbeidsmarkt te versterken. In de uitgangssituatie van 1990 bestaat er voor bepaalde groepen namelijk

een erg hoge impliciete heffing op arbeidsmarktparticipatie. Dit is bijvoorbeeld het geval voor partners van uitkeringsgerechtigden die een niet-geïndividualiseerde uitkering ontvangen, maar ook voor werkzoekenden voor wie het te behalen inkomen uit arbeid niet veel hoger ligt dan het niveau van de uitkering die zij ontvangen. Voor deze groepen levert het aanbieden van arbeid niet of nauwelijks een inkomensverbetering op, zeker niet wanneer de voorkeur uitgaat naar een deeltijdbaan.

In Balanced Growth wordt deze situatie doorbroken door de invoering van een stelsel van negatieve inkomstenbelasting voor alle volwassenen. Deze negatieve inkomstenbelasting fungeert als een volledig geïndividualiseerd basisinkomen en is dus niet afhankelijk van woonsituatie, partnerinkomen of vermogen. Het wettelijk minimumloon is afgeschaft omdat het basisinkomen al voorziet in een ondergrens in het inkomen. Aanvaarden van werk betekent bij dit stelsel een inkomensverbetering bovenop het basisinkomen, zonder dat er een uitkering wegvalt. Ook het aanvaarden van een kleinere deeltijdbaan wordt hierdoor aantrekkelijk. Doordat in de inkomstenbelasting de basisaftrek is afgeschaft en er één uniform tarief is ingevoerd wordt ieder individu geconfronteerd met een identieke marginale heffing op arbeid. De financiële prikkels tot arbeidsparticipatie worden hierdoor versterkt. Het niveau van het basisinkomen is sober; de individuele norm wordt 50% van het huidige sociale minimum voor samenwonenden.

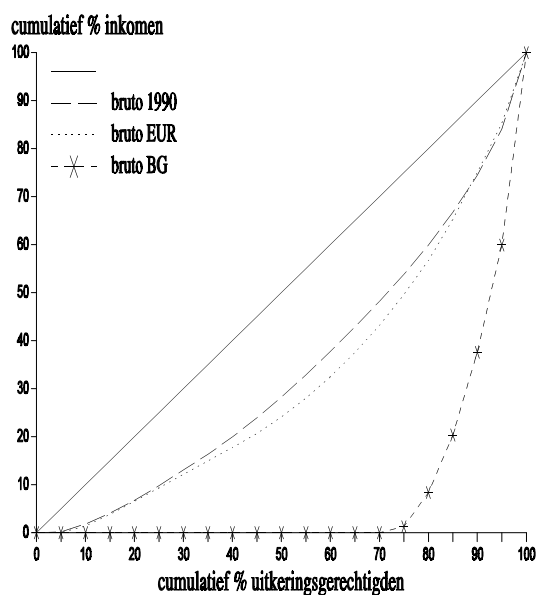
In Balanced Growth wordt de introductie van het stelsel van negatieve inkomstenbelasting mede mogelijk gemaakt door de versoering van de loondervingsregelingen bij ziekte, werkloosheid en arbeidsongeschiktheid. De duur van de loongerelateerde uitkering bij arbeidsongeschiktheid en werkloosheid wordt beperkt tot één (exclusief het jaar ziekewet) respectievelijk twee jaar. In die periode ontvangen uitkeringsgerechtigden 70% van hun laatste loon, daarna is men aangewezen op het basisinkomen. Voor aanvullende uitkeringen bij arbeidsongeschiktheid kunnen op individuele basis aanvullende particuliere verzekeringen worden afgesloten.

Het collectief gefinancierde stelsel voor vervroegd uittreden, zoals dat in de huidige situatie bestaat, gaat in Balanced Growth op de helling. Vervroegd uittreden blijft mogelijk, namelijk door middel van flexibele pensionering. Eerder stoppen met werken impliceert hierbij dat het bedrag dat beschikbaar is voor het pensioen moet worden uitgesmeerd over een wat langere periode. In Balanced Growth wordt het huidige pensioenstelsel vervangen door het beschikbare premiesysteem (dat in het volgende hoofdstuk uitgebreider aan de orde komt), waarbij ieder op individuele basis spaart of belegt ten behoeve van zijn of haar pensioenvoorziening. Wie vervroegd wil uittreden neemt genoeg met een wat lager pensioen of spaart/belegt extra tijdens de actieve periode. Door deze systeemwijziging is het percentage oudere werknemers dat animo heeft voor vervroegd uittreden in Balanced Growth gehalveerd ten opzichte van 1990.

4.4 De bruto inkomensverdeling van uitkeringsgerechtigden

In het *European Renaissance*-scenario ontstaat een, in vergelijking met 1990, wat meer gespreide bruto inkomensverdeling binnen de groep uitkeringsgerechtigden. Een aantal factoren speelt hierbij een rol. Ten eerste blijft de ontwikkeling van de minimum uitkeringen in dit scenario achter bij de contractloonstijging, zodat de spreiding tussen hogere -loongerelateerde- uitkeringen en minimum uitkeringen toeneemt. Ten tweede wordt de minimum uitkering voor alleenstaanden en alleenstaande ouders verlaagd ten opzichte van de minimum uitkering voor samenwonenden, waardoor er meer spreiding ontstaat aan de onderkant van de inkomensverdeling van uitkeringsgerechtigden. Ten derde heeft de verandering in de uitkeringsvoorwaarden van de bovenminimale arbeidsongeschiktheidsuitkering een denivellerend effect. In plaats van een vast percentage wordt in EUR een leeftijdsafhankelijk percentage van het laatst verdiende loon uitgekeerd. Dit zorgt voor meer spreiding in de uitkeringsniveaus, in samenhang met het nog vrij sterke positieve verband tussen leeftijd en beloning in dit scenario. Tenslotte werkt ook de grotere spreiding bij de lonen door naar de spreiding van de loongerelateerde uitkeringen.

Grafiek 4.1 Lorenzcurven van de bruto uitkeringen in 1990, EUR en BG

In het *Balanced Growth*-scenario leidt de verkorting van de duur van loongerelateerde uitkeringen ertoe dat slechts een beperkt deel van de groep uitkeringsgerechtigden een bovenminimale uitkering ontvangt, de anderen zijn aangewezen op het basisinkomen, eventueel met een aanvulling via particuliere verzekeringen. Inkomsten uit particuliere verzekeringen (behoudens VUT) zijn in deze berekening van de inkomensverdeling echter buiten beschouwing gelaten. Uitkeringsgerechtigden die alleen het basisinkomen ontvangen hebben een *bruto* uitkering van nul gulden; door de negatieve inkomstenbelasting wordt netto het basisinkomen verkregen. In de Lorenzcurve hierboven, die de bruto inkomensverdeling weergeeft, ligt daarom een groot deel van de curve op de x-as. De inkomensspreiding binnen de groep met een loongerelateerde uitkering is in *Balanced Growth* relatief groot doordat in dit scenario de spreiding van inkomens van actieven groter is. Een andere factor die voor extra spreiding zorgt is de wijziging in het pensioenstelsel. Bij het beschikbare premiesysteem is er geen gegarandeerd pensioenresultaat maar hangt het resultaat af van inleg, looptijd en beleggingsopbrengsten. Spreiding in de beleggingsresultaten leidt tot spreiding in de pensioenresultaten en dus ook in de inkomens van vervroegd uittrekkenden, die hier gerekend worden tot de groep uitkeringsgerechtigden.

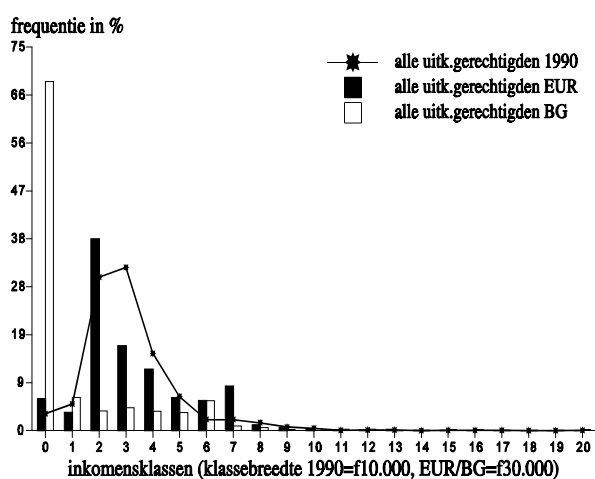
De relatief grote spreiding in de loongerelateerde uitkeringen in *Balanced Growth* is ook af te lezen uit de frequentieverdeling in grafiek 4.2. De meest linkse klasse bevat ontvangers van uitsluitend het basisinkomen, dat bruto nul gulden bedraagt. De overige klassen bevatten ontvangers van loongerelateerde uitkeringen. De klassen 1 tot en met 6 (fl.1 - fl.180 000, in guldens van 2015) zijn alle ongeveer even goed gevuld. Doordat in *Balanced Growth* de uitkeringsgerechtigden relatief gelijkmatig verdeeld zijn over opleidingsniveaus en leeftijdscategorieën (onder andere dankzij de willekeurig gespreide frictie-werkloosheid), zijn ook de loongerelateerde uitkeringen evenwichtig gespreid over de verschillende oorspronkelijke inkomensniveaus.

In *European Renaissance* is de spreiding in de uitkeringsniveaus geringer. Klasse 2 in de frequentieverdeling bevat ontvangers van de minimumuitkering voor alleenstaanden en tweeverdieners, terwijl klasse 3 deels ontvangers van de minimumuitkering voor alleenverdieners en alleenstaande ouders bevat en deels ontvangers van een bescheiden loongerelateerde uitkering. Klasse 0 en 1 bevatten ontvangers van minimumuitkeringen die zijn gekort vanwege de partnermiddelenloosheid. Omdat werkloosheid en arbeidsongeschiktheid in EUR meer dan in BG is geconcentreerd bij laag opgeleiden liggen de meeste loongerelateerde uitkeringen in de klassen vlak boven de minimum uitkeringen. Een uitzondering vormt de VUT-uitkering, die relatief hoog is waardoor de bruto frequentieverdeling een tweede piekje heeft bij klasse 7. Dit effect doet zich overigens ook voor bij BG.

Vergelijking van grafiek 4.2 met 3.5a leert ook dat de inkomens van uitkeringsgerechtigden in *European Renaissance* versoberen ten opzichte van die van actieven. De klasse-indeling in onderstaande grafiek is identiek aan die in de grafiek voor de

aktieven. Bij de activa liggen de modussen (de meest gefreunteerde klasse) voor EUR en 1990 bij elkaar, terwijl bij de uitkeringsgerechtigden de modus voor EUR links ligt van de modus voor 1990. De verhouding tussen de modale uitkering en het modale inkomen van activa daalt dus in de loop van de scenarioperiode, wat betekent dat de inkomens van uitkeringsgerechtigden achterblijven bij die van activa.

Grafiek 4.2 Frequentieverdelingen van de bruto uitkeringen in 1990, EUR en BG

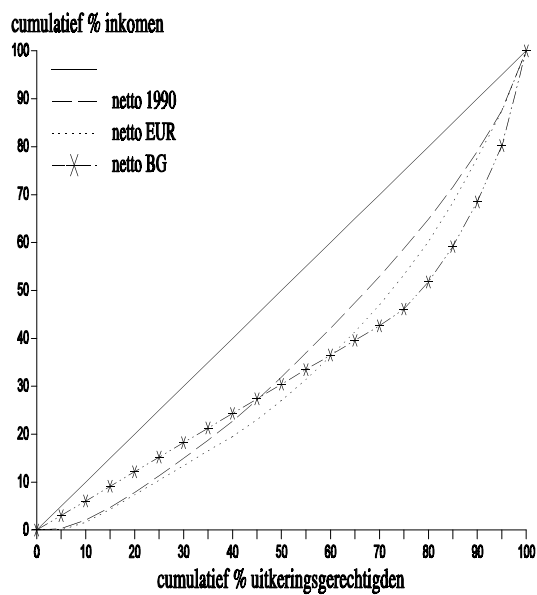

4.5 De netto inkomensverdeling van uitkeringsgerechtigden

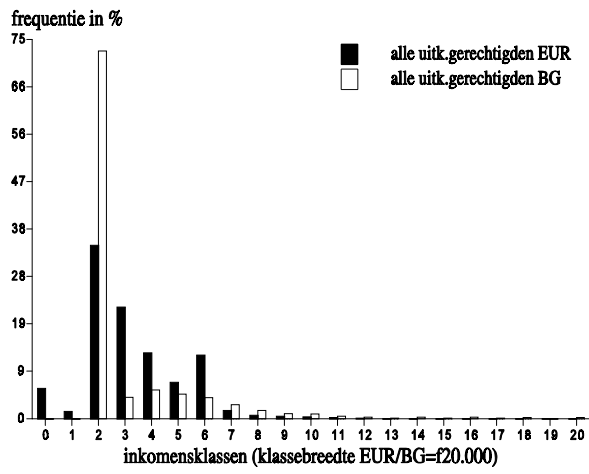
Net als bij de activa geldt ook bij uitkeringsgerechtigden dat de netto inkomensverdeling bepaald wordt door enerzijds de bruto inkomensverdeling en anderzijds het herverdelende effect van het stelsel van belastingen en sociale verzekeringspremies. Omdat het bruto-netto traject voor uitkeringsgerechtigden niet afwijkt van dat voor activa spelen hier dezelfde factoren een rol die al in paragraaf 3.5 aan de orde kwamen. Per saldo geldt voor uitkeringsgerechtigden, net als voor activa, dat het herverdelende effect van belastingen en premies in *European Renaissance* geringer is dan in de uitgangssituatie van 1990. De herverdelende werking in *Balanced Growth* is, dankzij de negatieve inkomstenbelasting, veel groter dan in de uitgangssituatie, maar is vooral geconcentreerd aan de onderkant van de inkomensverdeling. Bij de uitkeringsontvangers in *Balanced Growth* is de onderkant van de verdeling echter ruim vertegenwoordigd. Omdat in BG een groot deel van de uitkeringsgerechtigden

aangewezen is op uitsluitend het basisinkomen vergaren zij een relatief groot aandeel in de totale uitkeringssom, waardoor de netto inkomensverdeling van uitkeringsgerechtigden aan de onderkant het meest gelijk is in Balanced Growth.

Grafiek 4.3 *Lorenzcurven van de netto inkomens uitkeringsgerechtigden in 1990, EUR en BG*

Grafiek 4.4 *Frequentieverdelingen van de netto inkomens van uitkeringsgerechtigden in 1990, EUR en BG*

5 De inkomensverdeling van 65-plussers op lange termijn

5.1 Inleiding

De groep 65-plussers is alleen al door zijn omvang van belang voor de totale inkomensverdeling. Deze groep neemt in beide scenario's tussen 1990 en 2015 met bijna 50% in omvang toe, terwijl de totale bevolking met ongeveer 11% groeit. Het aandeel van 65-plussers in de bevolking neemt dus snel toe gedurende de scenario-periode (van 12% in 1990 tot 17% in 2015), vooral na 2010 als het effect van de na-oorlogse geboortegolf zichtbaar wordt.

In 2015 zal een veel groter deel van de 65-plussers over een goed aanvullend pensioen beschikken dan in de huidige situatie. Naast factoren als toenemende arbeidsparticipatie speelt het volwassen worden van pensioenfondsen hierbij een belangrijke rol. De inkomensverdeling van 65-plussers wijzigt dan ook substantieel in beide scenario's, zowel door autonome ontwikkelingen als scenario-specifieke factoren.

5.2 De pensioenstelsels in European Renaissance en Balanced Growth

In *European Renaissance* wordt veel belang gehecht aan een goed basispensioen. De aanpassingen in de rest van het sociale zekerheidsstelsel dragen eraan bij dat de AOW gedurende de scenarioperiode kan worden geïndexeerd met de contractloonsstijging plus een deel van de incidentele loonsstijging. De AOW-uitkering voor alleenstaanden wordt, conform de minimumuitkeringen voor personen jonger dan 65 jaar, verlaagd van 70% van het bedrag voor samenwonenden naar 60%.

In *Balanced Growth* vervangt het volledig geïndividualiseerde basisinkomen de AOW. Deze negatieve inkomstenbelasting voor 65-plussers ligt ongeveer 25% hoger dan die voor mensen jonger dan 65 jaar. Het reële niveau van het basisinkomen is vergelijkbaar met het niveau van de netto AOW-uitkering voor alleenstaanden in het *European Renaissance*-scenario. De AOW-toeslag voor 65-plussers met een partner jonger dan 65 jaar komt in BG niet meer voor, omdat alle personen vanaf 18 jaar een individueel basisinkomen hebben.

Voor wat betreft het aanvullend pensioen vindt in beide scenario's een systeemwijziging plaats. Bij het eindloonstelsel, dat in de huidige situatie het meest voorkomt, is het pensioen afgeleid van het schaalloon dat in de laatste jaren voor pensionering wordt behaald. Aan de hand van verwachtingen ten aanzien van beleggingsopbrengsten en toekomstige aanspraken worden de pensioenpremies vastgesteld. Dit stelsel functioneert alleen als de werkende generatie bereid is actuariële tekorten aan te vullen. Vallen bijvoorbeeld de aanspraken op pensioen hoger uit dan verwacht of valt het

rendement tegen, dan zal dit tot uitdrukking komen in hogere pensioenpremies voor de werkende generatie.

De inkomensherverdeling tussen en binnen generaties deelnemers wordt in *Balanced Growth* geheel losgelaten, want in dit scenario wordt het huidige eindloonstelsel verruild voor het beschikbare premiesysteem. Bij dit systeem spaart/belegt men op individuele basis voor diverse verzekeringsdoeleinden, waaronder pensioenvoorzieningen. Het beschikbare vermogen bepaalt de hoogte van de uitkering, zodat bij dit systeem actuariële tekorten per definitie afwezig zijn. Deelname aan een pensioen-regeling blijft in *Balanced Growth* verplicht, met een bepaald minimum inleg-percentages, maar ieder is vrij in het kiezen van een vermogensbeheerder en de invulling van de verzekering. Men kan bijvoorbeeld kiezen het vermogen aan te wenden voor een ouderdomspensioen (een individuele lijfrente), of voor een combinatie van ouderdomspensioen en nabestaandenpensioen (lijfrente voor deelnemer en partner). Pensioenbreuken komen bij dit systeem uiteraard niet meer voor, omdat de keuze voor de vermogensbeheerder los staat van waar men werkt. Ook vormt het pensioenstelsel niet langer een belemmering voor promotie, zoals bij het eindloonstelsel het geval is.

In tegenstelling tot *Balanced Growth*, waar de premie het uitgangspunt is en de hoogte van het pensioen onzeker, blijft in *European Renaissance* het beoogde (aan het loon gerelateerde) pensioenresultaat het uitgangspunt, en wordt de premie daaraan aangepast. Het pensioenstelsel blijft derhalve gebaseerd op solidariteit tussen de generaties, al wordt de inkomensherverdeling binnen generaties sterk gereduceerd. Overeenkomstig de huidige situatie bouwen deelnemers, afhankelijk van de mate van deeltijdarbeid, elk dienstjaar een bepaald percentage pensioenrecht op. Het uiteindelijk opgebouwde recht bepaalt samen met de pensioengrondslag de hoogte van het pensioen. In de huidige situatie is het maximaal op te bouwen recht 70 procent en vormt het eindloon de pensioengrondslag. In *European Renaissance* wordt de pensioengrondslag niet langer gevormd door het eindloon, maar bij benadering door het gemiddelde loon gedurende de loopbaan. Om precies te zijn: in het middelloonstelsel wordt per jaar pensioenrecht opgebouwd over de in dat jaar geldende pensioengrondslag. De som van de (met de relevante contractloonontwikkeling geïndexeerde) pensioenbedragen die voor de verschillende jaren zijn bereikt is beschikbaar voor het aanvullend pensioen. Ingegane pensioenen worden geïndexeerd met de contractloonstijging. Pensioenfondsen hanteren een uniforme franchise voor alleenstaanden en samenwoners, zodat de woonsituatie geen invloed heeft op de hoogte van het aanvullend pensioen.

Vervanging van het eindloonstelsel door het middelloonstelsel maakt, binnen generaties, de verhouding tussen betaalde premies en het behaalde pensioenresultaat evenwichtiger. Bij het eindloonstelsel betalen deelnemers waarvan het loon aan het eind van de loopbaan sterk stijgt namelijk te weinig pensioenpremie in vergelijking met werknemers met een minder steil carrièrepad. Dit komt doordat bij het eindloonstelsel tussentijdse salarisverhogingen niet alleen doorwerken in het pensioen over toekomstige

dienstjaren maar ook in dat over voorgaande dienstjaren, zonder dat de te weinig betaalde pensioenpremie (de *backservice*) op de carrière-maker wordt verhaald. Bij het middelloonstelsel heeft een incidentele loonsverhoging alleen effect op het pensioen over toekomstige dienstjaren, waarin dan vanzelfsprekend ook meer premie wordt afgedragen.

Een andere reden voor een evenwichtiger verhouding tussen betaalde premies en pensioenresultaat binnen generaties vormt de introductie van een keuze tussen een extra hoog ouderdomspensioen en opbouw van recht op nabestaandenpensioen. In de huidige situatie staat voor alleenstaanden tegenover een deel van de premie geen rechten. Zij betalen immers dezelfde premie als deelnemers met een begunstigde voor het nabestaandenpensioen. In European Renaissance vindt geen premiedifferentiatie plaats, maar men krijgt bij aanvang van het pensioen de keuze tussen een recht op nabestaandenpensioen of een wat hoger recht op ouderdomspensioen.

5.3 Ontwikkeling van de deelname aan pensioenvoorzieningen

In de uitgangssituatie van 1990 had ongeveer één-vijfde van de huishoudens van 65-plussers geen aanvullend pensioen als onderdeel van het huishoudensinkomen (Boehlé, Kok en Stoekenbroek, 1994). Bij de alleenstaanden gold dit voor ongeveer een kwart van de huishoudens, waarbij het beeld voor mannen iets gunstiger was dan dat van vrouwen. Van deze alleenstaanden zonder aanvullend pensioen beschikte 40% wel over inkomen uit vermogen (inclusief eigen woning), waarbij het vaak gaat om ex-zelfstandigen die middels hun vermogen een pensioenvoorziening hebben getroffen. De resterende 15% van de alleenstaanden had noch aanvullend pensioen noch eigen vermogen, en was dus aangewezen op uitsluitend de AOW-uitkering. Van de gehuwde vrouwen ouder dan 65 jaar ontving in de uitgangssituatie slechts één op de acht zelfstandig een aanvullend ouderdomspensioen (CBS, 1991).

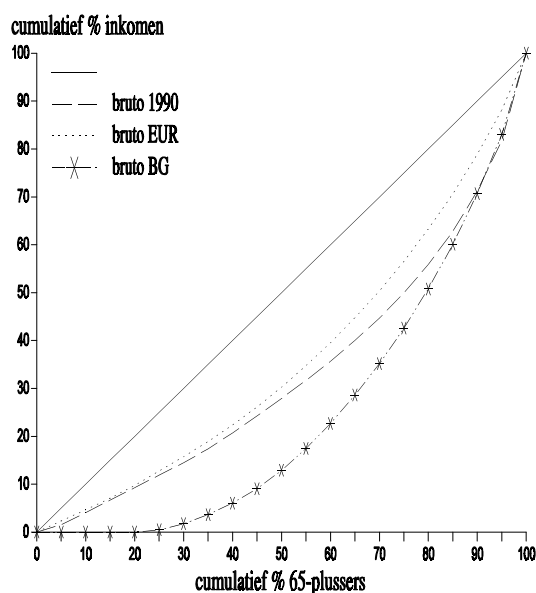
De 65-plussers van nu hebben nadeel ondervonden van een nog niet volwassen pensioenstelsel, omdat veel pensioenfondsen pas in de loop van hun actieve periode opgericht werden. De Pensioen- en Spaarfondsen Wet, waarin werd voorgeschreven dat het pensioenvermogen dient te worden ondergebracht in een apart pensioenfonds of bij een verzekeraar, trad bijvoorbeeld in 1953 in werking. In de jaren vijftig en zestig maakten de pensioenfondsen een sterke groei door. Daarnaast waren en bleven pensioenregelingen vaak lang slecht toegankelijk voor sommige groepen werknemers, zoals (gehuwde) vrouwen, deeltijdwerkers en mensen met tijdelijke contracten. Ook heeft bijvoorbeeld een deel van de huidige pensioengerechtigden een slecht pensioenresultaat doordat bij overstap naar een ander pensioenfonds hun al opgebouwde pensioenrechten niet meer werden geïndexeerd.

Inmiddels is gelijke toegankelijkheid van pensioenregelingen voor mannen en vrouwen bij wet geregeld, en hebben deeltijdwerkers in de regel een evenredige pensioenopbouw. De gevolgen van pensioenbreuk zijn sterk afgenomen door vrijwillige reserve-overdracht tussen pensioenfondsen bij tussentijds vertrek en door de wettelijk voorgeschreven gelijke behandeling van indexatie van slapers, actieve deelnemers en gepensioneerden. Tezamen met het volwassen geworden pensioenstelsel dragen deze veranderingen eraan bij dat in 2015 vrijwel iedereen die ooit gewerkt heeft enig aanvullend ouderdomspensioen heeft kunnen opbouwen. Dit geldt zowel voor European Renaissance als in het Balanced Growth-scenario. Toch zal in beide scenario's een groep blijven bestaan zonder aanvullend ouderdomspensioen, bestaande uit ex-zelfstandigen en personen die niet aan het arbeidsproces hebben deelgenomen, hetzij door vrijwillige non-participatie, hetzij vanwege langdurige werkloosheid of arbeidsongeschiktheid. In het Balanced Growth-scenario zal de groep mannen zonder aanvullend ouderdomspensioen nagenoeg geheel bestaan uit ex-zelfstandigen die anderzijds een pensioenvoorziening hebben getroffen (circa 8% van de mannelijke 65-plussers in 2015). In European Renaissance is het aantal zelfstandigen kleiner maar er zal daarnaast nog een groep mannen zijn die het zonder enige aanvulling op de AOW moet stellen vanwege langdurige werkloosheid of arbeidsongeschiktheid (in totaal 10% van de mannelijke 65-plussers). Het percentage vrouwen zonder zelfstandig aanvullend ouderdomspensioen zal in beide scenario's zeer sterk dalen (tot 20% in BG en 30% in EUR) vanwege de betere toegankelijkheid van pensioenfondsen en de grotere arbeidsmarktparticipatie. De percentages liggen hoger dan bij mannen omdat non-participatie een extra oorzaak blijft vormen. Omdat de participatie gedurende de scenarioperiode toeneemt is het percentage vrouwen zonder zelfstandig ouderdomspensioen bij de groep 65-79 jarige vrouwen lager dan bij vrouwen die in 2015 ouder dan 80 jaar zijn. Met het groeien van de groep die een ouderdomspensioen opbouwt groeit overigens ook de groep begunstigden voor een nabestaandenpensioen. In 2015 zullen daardoor met name veel meer alleenstaande mannelijke 65-plussers, naast het ouderdomspensioen, een nabestaandenpensioen kunnen ontvangen. Per saldo geldt voor alleenstaande vrouwen van 65 jaar en ouder dat in Balanced Growth circa 13% is aangewezen op uitsluitend het basisinkomen en dat in European Renaissance circa 17% uitsluitend AOW ontvangt (in beide gevallen afgezien van inkomsten uit vermogen). Dit is de groep die noch een eigen ouderdomspensioen noch een nabestaandenpensioen ontvangt. In de uitgangssituatie van 1990 gold dit nog voor ruim een kwart van de alleenstaande vrouwen in deze leeftijdsgroep. Bedacht moet worden dat een deel van deze groep wel inkomen uit vermogen heeft. Dit blijft in deze studie echter buiten beschouwing.

5.4 De bruto inkomensverdeling van 65-plussers

De bruto inkomensverdeling van 65-plussers in *European Renaissance* is, afgemeten aan de Lorenzcurve, minder ongelijk dan in de uitgangssituatie van 1990. Een eerste verklaring is gelegen in het volwassen pensioenstelsel waarmee deze generatie krijgt te maken en de grotere toegankelijkheid van pensioenfondsen. Hierdoor heeft een veel groter deel van de 65-plussers een aanvullend pensioen en is er grotere gelijkheid aan de onderkant van de inkomensverdeling. Ten tweede zorgt de overstap van eindloonstelsel op middelloonstelsel voor meer gelijkheid aan de bovenkant van de inkomensverdeling, de spreiding in gemiddelde lonen is immers kleiner dan de spreiding in eindlonen. De curve voor *Balanced Growth* in onderstaande grafiek is eigenlijk slecht vergelijkbaar met die van EUR. De curve ligt namelijk gedeeltelijk op de x-as omdat ontvangers van uitsluitend het basisinkomen een bruto inkomen van nul gulden hebben. Het basisinkomen wordt immers vormgegeven als negatieve inkomstenbelasting. De curve suggereert hierdoor een vrij scheve verdeling. Factoren die, in vergelijking met EUR, voor extra spreiding zorgen in de bruto pensioen-resultaten in *Balanced Growth* zijn enerzijds de grotere spreiding in inkomens van aktieven en anderzijds de spreiding in beleggingsresultaten tussen pensioenfondsen en tussen cohorten deelnemers, inherent aan het beschikbare premiesysteem. In de netto inkomensverdeling wordt deze extra spreiding meer dan gecompenseerd doordat het basisinkomen een relatief groot deel uitmaakt van het gemiddelde pensioen in BG, in vergelijking met het aandeel van AOW in het gemiddelde pensioen in EUR.

Grafiek 5.1 Lorenzcurve van de bruto inkomens 65-plussers in 1990, EUR en BG

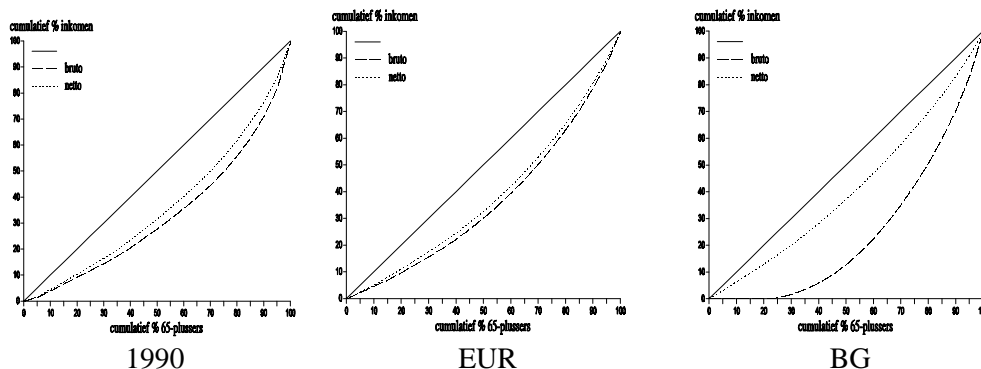

5.5 De netto inkomensverdeling van 65-plussers

Het herverdelende effect van het stelsel van belastingen en sociale verzekeringspremies is in *Balanced Growth*, vanwege de negatieve inkomstenbelasting, het grootst. De herverdeling is geconcentreerd aan de onderkant van de inkomensverdeling, zoals al aan de orde is gekomen in paragraaf 3.5. Behalve door het basisinkomen, dat via het belastingstelsel is vormgegeven, is het stelsel van belastingen en sociale premies in BG nauwelijks nivellerend. Bij vergelijking van onderstaande grafieken moet worden bedacht dan het herverdelend effect van het belasting- en premiestelsel in BG zo groot is door de vorm waarin het basisinkomen is gegoten. In *European Renaissance* wordt tijdens de scenarioperiode het belasting- en premiestelsel minder nivellerend van karakter door vermindering van de progressie in het belastingstelsel. In beide scenario's zijn de belastingtarieven in de actieve en de post-actieve fase gelijkgetrokken.

De frequentieverdeling van de netto inkomens van vrouwen wijzigt sterk gedurende de scenarioperioden. In *European Renaissance* raken de hogere inkomensklassen veel beter gevuld, en wordt de groep die uitsluitend AOW ontvangt relatief klein. De achtergronden hiervan zijn de toegenomen participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt, de grotere toegankelijkheid van pensioenfondsen voor bepaalde groepen en het volwassen worden van pensioenfondsen. Deze factoren gelden ook in *Balanced Growth*, maar een verschil met *European Renaissance* is dat in BG het basisinkomen een relatief groot aandeel in het gemiddelde pensioen heeft. Het aspiratieniveau van de aanvullende pensioenvoorziening waarvoor men verplicht premie afdraagt ligt lager dan in de huidige situatie. Het aanvullende deel van het pensioen vertoont in BG veel spreiding, maar doordat het belang ervan minder groot is is de uiteindelijke spreiding in netto inkomens geringer dan nu.

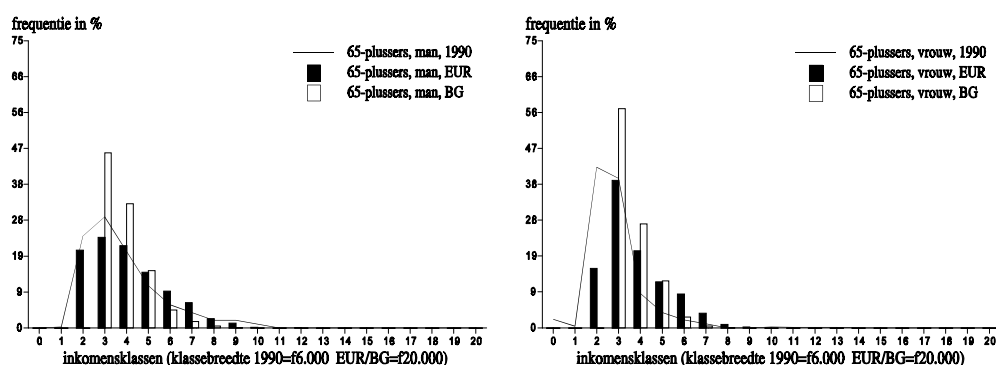
Grafiek 5.2a,b,c Lorenzcurven van de bruto en netto inkomens van 65-plussers in de respectievelijk 1990, EUR en BG

Ook de spreiding van de netto inkomens van mannelijke 65-plussers neemt in *European Renaissance* enigszins toe. Enerzijds neemt de spreiding in de inkomens van actieven toe, maar daar staat tegenover dat de overstap van eindloonstelsel op middelloonstelsel de spreiding in pensioenresultaten mitigeert. Doordat het variabele deel van het pensioen, dat in BG relatief veel spreiding vertoont, van beperkter belang is, is de spreiding in inkomens van mannen in *Balanced Growth* geringer.

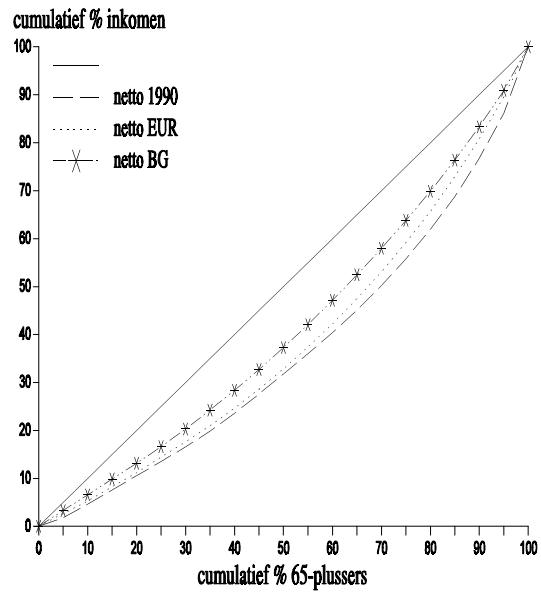
Grafiek 5.3a *Frequentieverdelingen van het netto inkomen van 65-plussers in 1990, EUR en BG, mannen*

Grafiek 5.3b *Frequentieverdelingen van het netto inkomen van 65-plussers in 1990, EUR en BG, vrouwen*

De inkomensverdeling is, afgelezen aan de hand van de Lorenzcurve, in *Balanced Growth* het meest gelijk. Het basisinkomen legt een stevige bodem in het inkomen van 65-plussers zodat ontvangers van uitsluitend het basisinkomen al een relatief groot gedeelte van het totale inkomen voor hun rekening nemen. De keuze voor een lager aspiratieniveau voor de pensioenvoorziening waarvoor actieven verplicht premie afdragen heeft tot gevolg dat de uiteindelijke spreiding in de pensioenen relatief gering is. Aanvullende individuele pensioenvoorzieningen zijn niet in de berekeningen meegenomen. De verdeling wordt ook in *European Renaissance* iets gelijkjer dan in 1990. Een reden is dat het aandeel van de AOW in het gemiddelde pensioen licht toeneemt, doordat de AOW geïndexeerd wordt met contractloonstijging plus een deel van de incidentele loonontwikkeling. Bovendien wordt een ruim pensioen gewoner, vooral bij vrouwen raken de middenklassen in de frequentieverdeling beter gevuld. Dit leidt ertoe dat een groter deel van het totale inkomen wordt ontvangen door de lage en middeninkomens, in vergelijking met 1990. Tenslotte zorgt de overstap van het eindloonstelsel op het middelloonstelsel ervoor dat de inkomensherverdeling binnen generaties sterk vermindert. De spreiding in pensioenresultaten vermindert hierdoor vooral aan de bovenkant van de inkomensverdeling, want tussentijdse salarisverhogingen hebben in het middelloonstelsel een minder sterk opwaarts effect op het pensioenresultaat dan in het eindloonstelsel.

Grafiek 5.4 *Lorenzcurven van de netto inkomens 65-plussers in 1990, EUR en BG*

6 De inkomensverdeling van de gehele bevolking op lange termijn

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de inkomensverdeling van de gehele bevolking ouder dan 18 jaar besproken. Hierbij komt zowel de inkomensverdeling van individuen als van huishoudens aan de orde. De bevolking bestaat uit aktieven, uitkeringsgerechtigden en 65-plussers, van wie de inkomensverdeling al is besproken in de vorige hoofdstukken, en uit non-participanten en studerende. De inkomensverdeling van deze laatste twee groepen wordt hieronder eerst kort toegelicht.

6.2 De inkomens van non-participanten en studerende in de twee scenario's

Personen die ervoor kiezen niet te participeren op de arbeidsmarkt ontvangen in *European Renaissance*, net als in de huidige situatie, geen inkomen. In *Balanced Growth* ontvangen zij het basisinkomen in de vorm van een negatieve inkomstenbelasting.

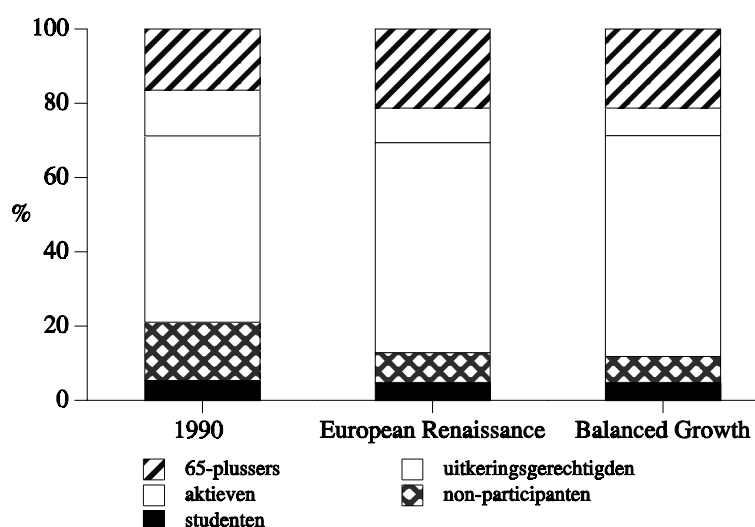
Voltijd-studerende ontvangen in *European Renaissance* een basisbeurs die kan worden aangevuld met een lening. Alleen de basisbeurs is in de inkomensverdeling meegerekend. De lening wordt niet als inkomen beschouwd omdat deze in een later stadium moet worden terugbetaald. Bruto en netto inkomen van studerende zijn aan elkaar gelijk. In *Balanced Growth* ontvangen studerende het basisinkomen in de vorm van een negatieve inkomstenbelasting. Hun inkomen bedraagt daardoor bruto nul gulden, net als bijvoorbeeld bij non-participanten. Er is in de berekeningen voor beide scenario's geabstraheerd van studerende met extra inkomen uit arbeid.

6.3 De bruto inkomensverdeling van individuen

In deze paragraaf wordt beschreven hoe de inkomensverdeling van de gehele bevolking van 18 jaar en ouder uitpakt in *European Renaissance* en *Balanced Growth*. Uiteraard spelen de al besproken veranderingen in de inkomensverdeling van subgroepen als aktieven en 65-plussers hierbij een bepalende rol. In grafiek 6.1 wordt weergegeven hoe de verschillende sociaal-economische groepen zich qua omvang tot elkaar verhouden. De omvang van de groep 65-plussers en studerende verschilt niet tussen de scenario's. In vergelijking met de uitgangssituatie wint de groep 65-plussers aan belang. Het aandeel van de non-participanten en uitkeringsgerechtigden neemt af, het meest in *Balanced Growth*, met daar tegenover een groter aandeel voor de groep aktieven. De

aktieven en de 65-plussers samen beslaan in beide scenario's ruim driekwart van de bevolking van 18 jaar en ouder.

Grafiek 6.1 *Het aandeel van de verschillende sociaal-economische groepen in de bevolking van 18 jaar en ouder in 1990, EUR en BG*

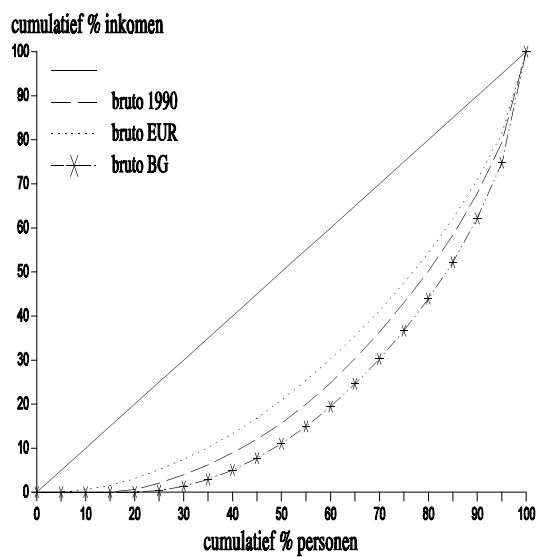

De bruto inkomensverdeling van individuen is, afgelezen aan onderstaande Lorenzcurven, in European Renaissance het meest gelijk. In Balanced Growth is de verdeling ongelijker dan in 1990. Het beeld dat de Lorenzcurve weergeeft wordt echter sterk bepaald door de mate waarin de curve op de x-as ligt, oftewel het aandeel van de bevolking met een bruto inkomen gelijk aan nul. Deze groep is in BG groot, doordat het basisinkomen is vormgegeven door middel van een negatieve inkomstenbelasting. De groep bevat hierdoor naast non-participanten een deel van de 65-plussers, de uitkeringsgerechtigden en studerende. In European Renaissance is de relatieve omvang van de groep zonder inkomen, die grotendeels bestaat uit non-participanten, kleiner dan in 1990, met name door hogere arbeidsmarktparticipatie van vrouwen.

In grafiek 6.3a en 6.3b wordt de verandering van de inkomensverdeling uitgesplitst in twee delen, enerzijds het effect van de verandering van de samenstelling van de bevolking en anderzijds het effect van veranderingen in de inkomensstructuur. De gemarkeerde onderbroken lijn geeft de inkomensverdeling weer die zou gelden als de

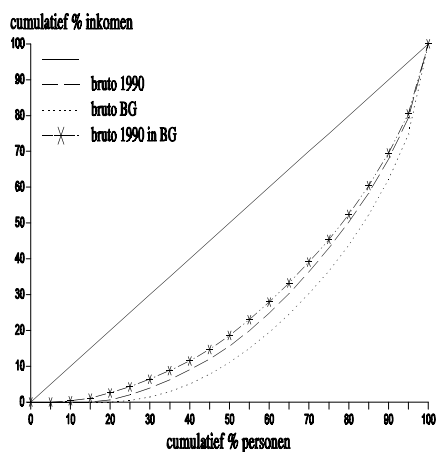
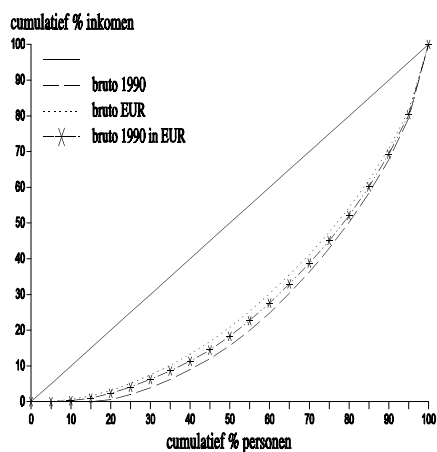
inkomensstructuur van 1990 zou blijven gelden, terwijl de samenstelling van de bevolking van 2015 (EUR resp. BG) vigeert.

Grafiek 6.2 *Lorenzcurven van de individuele bruto inkomens van de gehele bevolking in 1990, EUR en BG*

Grafiek 6.3a *Lorenzcurven van de bruto inkomens van de gehele bevolking in EUR, 1990 en 1990 met samenstelling bevolking conform EUR*

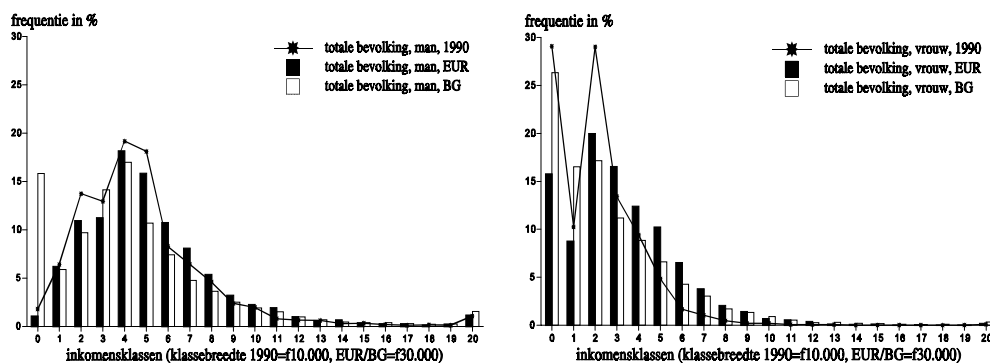
Grafiek 6.3b *Lorenzcurven van de bruto inkomens van de gehele bevolking in BG, 1990 en 1990 met samenstelling bevolking conform BG*

Het verschil tussen de gemarkeerde onderbroken lijn en de lijn voor 1990 geeft in bovenstaande figuren het effect weer van de verandering in de samenstelling van de bevolking. In beide scenario's is dit effect nivellerend, met name doordat de groep die in 1990 een bruto inkomen van nul gulden heeft, de non-participanten, in 2015 relatief klein is. Hierdoor ligt een kleiner gedeelte van de curve op de x-as en ligt de curve dichter bij de 45°-lijn. Het verschil tussen de gemarkeerde onderbroken lijn en de lijn voor 2015 geeft het effect weer van de veranderingen in de inkomensstructuur. In *European Renaissance* heeft de verandering in de inkomensverhoudingen een nivellerend effect. Dit sluit aan bij het beeld voor de twee grootste sociaal-economische groepen. Bij de aktieven domineert het nivellerende effect van een vlakkere beloning naar leeftijd, en bij 65-plussers wordt de inkomensverdeling gelijk door het volwassen worden van het pensioenstelsel en de overstap op een middelloonstelsel. In *Balanced Growth* is het effect van de veranderende inkomensstructuur sterk denivellerend. Dit wordt vooral veroorzaakt door het feit dat enkele groepen die in 1990 een bruto inkomen ter hoogte van het sociaal-minimum ontvingen (een deel van de 65-plussers en uitkeringsgerechtigden) in BG het basisinkomen krijgen dat bruto nul gulden bedraagt. Bovendien is ook de inkomensverdeling van aktieven in *Balanced Growth* schever dan in 1990.

Grafiek 6.4a *Frequentieverdeling van de bruto inkomens van de gehele mannelijke bevolking in 1990, EUR en BG*

Grafiek 6.4b *Frequentieverdeling van de bruto inkomens van de gehele vrouwelijke bevolking in 1990, EUR en BG*

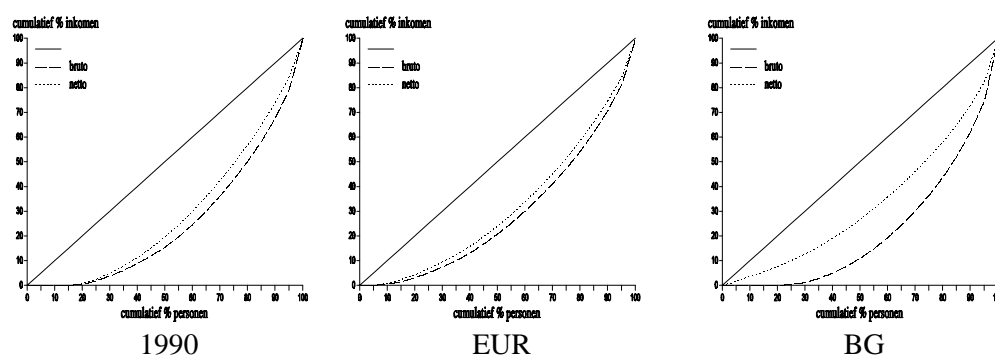

In *European Renaissance* raken de hogere klassen van de frequentieverdeling beter gevuld. Vooral bij vrouwen ontstaat hierdoor een veel meer gespreide inkomensverdeling. De belangrijkste achtergronden hiervan zijn de toegenomen participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt en de verbetering van de pensioenresultaten van vrouwen. In *Balanced Growth* is de verdeling relatief plat en breed, in vergelijking met EUR. De grotere spreiding in de inkomens van actieven, en daarmee in loongerelateerde uitkeringen, vormt hiervan de achtergrond. Het grotere aantal kleine deeltijdbanen zorgt vooral bij vrouwen voor een hoge frequentie in de lagere inkomensklassen. Daarnaast is uiteraard in BG klasse nul goed gevuld omdat hierin alle personen met uitsluitend het basisinkomen vertegenwoordigd zijn.

6.4 De netto inkomensverdeling van individuen

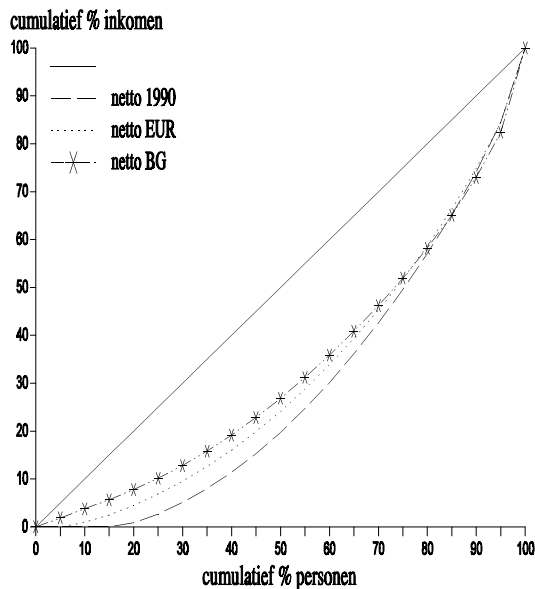
De rangorde van de scenario's voor wat betreft het herverdelend effect van het stelsel van belastingen en sociale verzekeringspremies is al in de vorige hoofdstukken aan de orde gekomen. Zowel bij actieven als bij uitkeringsgerechtigden en 65-plussers bleek dat het herverdelend effect in *European Renaissance* kleiner was dan in 1990. Het herverdelend effect in *Balanced Growth* was bij elke sociaal-economische groep het grootst, dank zij de negatieve inkomstenbelasting. Deze rangorde geldt eveneens voor de inkomens van de gehele bevolking.

Grafiek 6.5.a,b,c Lorenzcurven van de bruto en netto inkomens van de gehele bevolking in respectievelijk 1990, EUR en BG

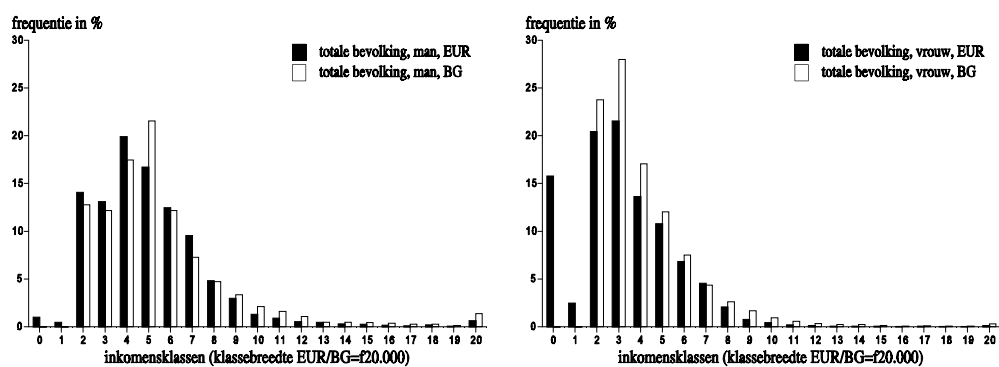
Het resultaat van deze herverdeling is, zoals te zien is in grafiek 6.5, dat aan de onderkant van de netto inkomensverdeling de situatie in *Balanced Growth* het meest gelijk is; iedereen heeft minimaal het basisinkomen. Aan de bovenkant van de netto inkomensverdeling is *Balanced Growth* echter het meest gespreid; de Lorenzcurve van BG snijdt die van 1990 en EUR in grafiek 6.6. In het *European Renaissance*-scenario vindt, volgens deze Lorenzcurve, nivellering plaats ten opzichte van de uitgangssituatie van 1990. Deze nivellering wordt voor een belangrijk deel veroorzaakt door de toenemende arbeidsmarktparticipatie van vrouwen, waarbij het aandeel van non-participanten (zonder inkomen, want de 'opbrengst' uit de overgedragen belastingvrije voet wordt hier gerekend tot het inkomen van de alleenverdiener) afneemt. Hierdoor ligt een kleiner deel van de curve op de x-as dan in 1990. Deze nivellering wordt echter alleen gesignaleerd bij de inkomensverdeling van individuen en niet bij die van huishoudens, zoals in paragraaf 6.5 aan de orde zal komen. Het aandeel van individuen zonder inkomen wordt kleiner bij toenemende participatie, maar bij huishoudens speelt dit effect geen rol omdat elk huishouden per definitie een inkomen heeft.

Grafiek 6.6 Lorenzcurven van de netto inkomens van de gehele bevolking (inclusief non-participanten) in 1990, EUR en BG

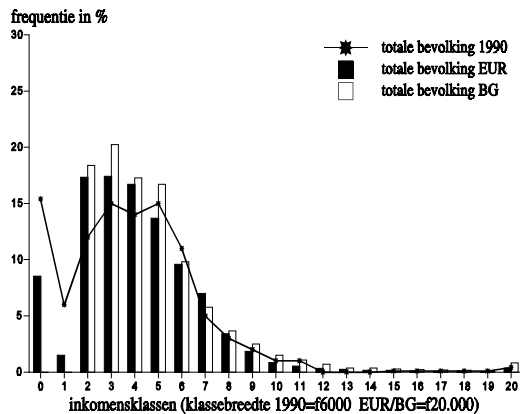
Grafiek 6.7a *Frequentieverdelingen van de netto inkomens van de gehele mannelijke bevolking in 1990, EUR en BG*

Grafiek 6.7b *Frequentieverdelingen van de netto inkomens van de gehele vrouwelijke bevolking in 1990, EUR en BG*

In vergelijking met *European Renaissance* worden in *Balanced Growth* de hoge netto inkomensklassen meer gefrequeerd. De frequentieverdeling van de netto inkomens van mannen is relatief plat en breed. Ook bij vrouwen zijn de hoge inkomensklassen beter vertegenwoordigd dan in EUR, maar de frequentieverdeling is hoger en smaller dan die van mannen en de modus ligt bij een lager inkomensniveau. In *European Renaissance* is de spreiding in netto inkomens minder groot; de hogere inkomensklassen zijn minder sterk vertegenwoordigd ten gunste van de middenklassen. De lagere inkomens komen in *European Renaissance* eveneens meer voor, in BG legt het basisinkomen immers een bodem in het netto inkomen. In vergelijking met 1990 is het aandeel van personen zonder inkomen gedaald ten gunste van de midden en hoge inkomens.

Grafiek 6.8 *Frequentieverdeling van de netto inkomens van de gehele bevolking in 1990, EUR en BG*

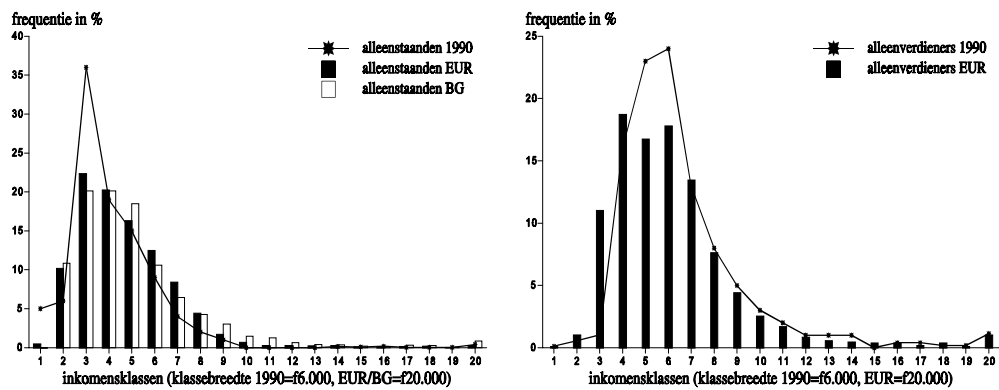
6.5 De netto inkomensverdeling van huishoudens

In deze paragraaf wordt de inkomensverdeling van huishoudens besproken. Bij de grafieken voor samenwonenden is het huishoudensinkomen gedefinieerd als de som van de inkomens van de beide partners. Inkomens van inwonende kinderen en andere niet-zelfstandig wonenden worden, in tegenstelling tot de berekeningen van de inkomensverdeling van individuen, buiten beschouwing gelaten.

Het aandeel van alleenstaanden neemt in beide scenario's toe van ruim éénderde tot circa de helft van het aantal huishoudens. In Balanced Growth bestaan alle huishoudens van samenwonenden uit tweeverdieners; er bestaan geen alleenverdieners vanwege het recht op basisinkomen voor iedereen. In European Renaissance neemt het aandeel van twee-verdieners toe van ruim de helft in 1990 tot bijna drie-kwart van alle huishoudens van samenwonenden in 2015.

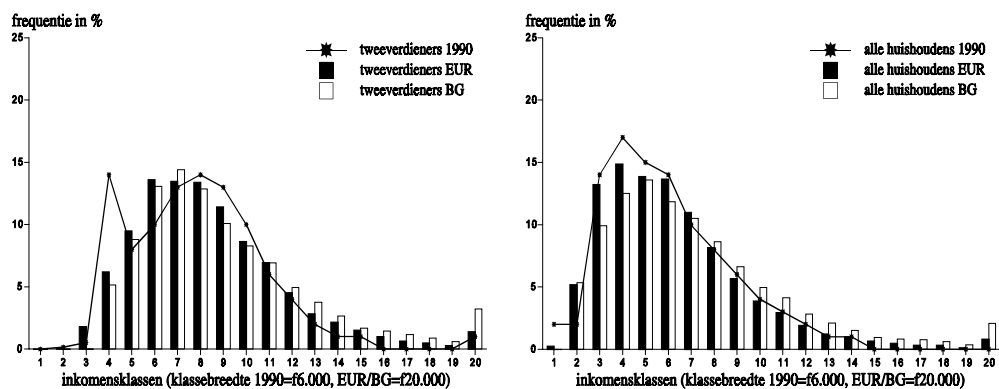
Grafiek 6.9a *Frequentieverdelingen van de netto huishoudensinkomens van alleenstaanden in 1990, EUR en BG*

Grafiek 6.9b *Frequentieverdelingen van de netto huishoudensinkomens alleenverdieners in 1990, EUR en BG*

Grafiek 6.10a *Frequentieverdelingen van de netto huishoudensinkomens van tweeverdieners in 1990, EUR en BG*

Grafiek 6.10b *Frequentieverdelingen van de netto huishoudensinkomens van alle huishoudens in 1990, EUR en BG*

In de bovenstaande grafieken wordt de frequentieverdeling gepresenteerd van netto huishoudensinkomens van alleenstaanden, alleenverdieners en tweeverdieners voor de twee scenario's en 1990. De frequentieverdeling van de netto inkomens van alleenstaanden wordt in beide scenario's meer gespreid dan in 1990. De grotere spreiding in netto inkomens van alleenstaanden kan in de eerste plaats worden gerelateerd aan de gesignaleerde denivellering van de inkomens van actieven. De rechter staart van de verdeling raakte bij actieven beter gevuld door stijging van het gemiddelde opleidingsniveau gepaard aan de steilere beloning naar opleidingsniveau, het minder progressieve belastingstelsel, en in BG ook door grotere beloningsverschillen vanwege prestatiebeloning. Bij vrouwelijke actieven vormen toenemende en langduriger participatie gepaard aan toenemende carrièrekansen en het inlopen van de beloningsachterstand met mannen factoren voor extra spreiding aan de bovenkant van de inkomensverdeling. De grotere spreiding van de netto inkomens van alleenstaanden hangt in de tweede plaats samen met de grotere spreiding in inkomens van 65-plussers. De groep alleenstaanden, met name in de leeftijdsgroep van 65 jaar en ouder, bestaat ook in 2015 voor het merendeel uit vrouwen. Bij vrouwelijke 65-plussers raken de midden- en hogere inkomensklassen beter gevuld, door toegenomen participatie in combinatie met de grotere toegang tot pensioenregelingen.

De frequentieverdeling van netto inkomens van alleenverdieners is in European Renaissance meer gespreid dan in 1990. De alleenverdieners zijn voor het merendeel mannen behorend tot de groep actieven. De inkomens van mannelijke actieven raken in dit scenario iets meer gespreid doordat het denivellerende effect van de gewijzigde samenstelling van het werknemersbestand en de steilere beloning naar opleidingsniveau domineren over het nivellerende effect van een vlakkere beloning naar leeftijd. Een matigend effect op de inkomensontwikkeling van alleenverdieners gaat in de loop van de tijd uit van het afschaffen van de overdraagbare basisaftrek in de inkomstenbelasting.

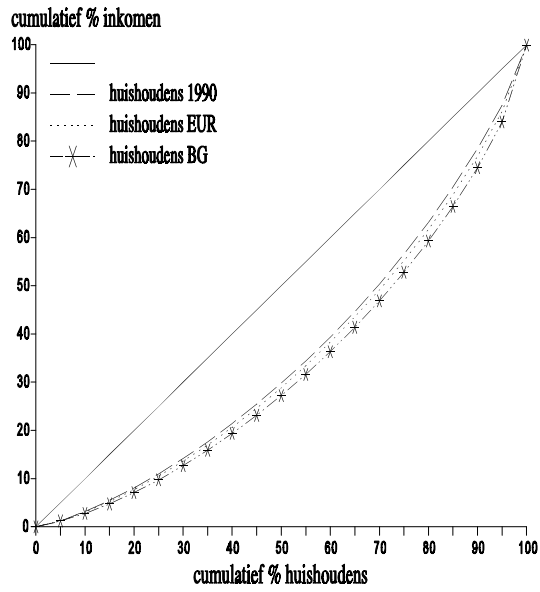
Bij de frequentieverdeling van het netto inkomen van tweeverdienershuishoudens raken de hoge inkomensklassen beter gevuld, met name in het Balanced Growth-scenario. Gemiddeld neemt in European Renaissance het aandeel van het inkomen van vrouwen in het huishoudensinkomen licht toe, doordat beloningsverschillen tussen mannen en vrouwen verminderen en doordat de hogere participatie van vrouwen gepaard gaat met enige verkorting van de arbeidsduur van mannen. Ook in Balanced Growth gelden deze ontwikkelingen, maar hier neemt het gemiddelde aandeel van het inkomen van vrouwen in het huishoudensinkomen minder toe ten opzichte van 1990 omdat een deel van de tweede inkomens, namelijk bij non-participanten, uitsluitend uit

het relatief lage basisinkomen bestaat. In EUR vallen deze huishoudens in de groep alleenverdieners.

Het beeld voor de ontwikkeling van de inkomensverdeling in de onderscheiden huishoudenstypen is consistent: de spreiding neemt in beide scenario's toe ten opzichte van 1990, waarvan het meest in Balanced Growth. Zowel bij alleenstaanden als bij tweeverdieners is dit beeld te zien. Bij de inkomensverdeling van alleenverdieners in EUR raken de hogere inkomensklassen niet veel beter gevuld dan in 1990, mede doordat alleenverdieners het fiscale voordeel van de voetoverheveling kwijtraken. Alleenverdienershuishoudens maken in EUR echter slechts 14% uit van het totaal aantal huishoudens in 2015. Zoals te zien is in grafiek 6.9b sluit de ontwikkeling van de verdeling van de individuele netto huishoudensinkomens aan bij het beeld voor tweeverdieners en alleenstaanden. In vergelijking met de uitgangssituatie van 1990 is de inkomensverdeling in beide scenario's meer gespreid. De situatie in BG wijkt dankzij het basisinkomen het meest af van 1990, de lagere inkomensklassen zijn minder gevuld ten gunste van de hogere klassen. De modus van de verdeling voor BG ligt een klasse hoger dan die voor EUR.

In grafiek 6.11, die de Lorenzcurven van de netto inkomens van alle huishoudens weergeeft, valt op dat in beide scenario's huishoudens aan de bovenkant van de inkomensverdeling een groter deel van het totale inkomen vergaren dan in 1990; aan de bovenkant van de inkomensverdeling wordt de situatie ongelijker. Met name in het Balanced Growth-scenario ontvangen de huishoudens aan de bovenkant van de inkomensverdeling een relatief groot deel van het totale inkomen. In European Renaissance doen vooral de middengroepen het goed in vergelijking met de inkomens aan de onderkant van de verdeling. Grafiek 6.6, die de Lorenzcurven voor individuele inkomens weergaf, suggereerde nog dat de inkomensverdeling in BG en EUR gelijk zou zijn dan in 1990. Dat deze indruk inderdaad vooral werd bepaald door het veel kleinere aandeel van de groep zonder inkomen blijkt uit vergelijking met grafiek 6.10, waar de groep zonder inkomen afwezig is omdat hier wordt gekeken naar huishoudensinkomens in plaats van individuele inkomens.

Grafiek 6.11 Lorenzcurven van de netto inkomens van alle huishoudens in 1990, EUR en BG

Geraadpleegde literatuur

Boehlé, H., L. Kok, J. Stoekenbroek, *De inkomenspositie van AOW-ontvangers*, in: Economisch Statistische Berichten, 27 april 1994, blz. 394-395, N.E.I., Rotterdam.

Bosch, L.H.M., *Beloningsverhoudingen en bedrijfsgrootte*, E.I.M., Zoetermeer, 1990.

Brouwer, E., W. Groot, C. Teulings, *Een empirische toets van de duale arbeidsmarkttheorie*, in: Maandschrift Economie, jaargang 57, 1993, blz. 215-232.

C.B.S., *Inkomen en vermogen, inkomensgegevens van AOW-ontvangers*, Sociaal-economische maandstatistiek, 1991-5, blz. 59-67.

Centraal Planbureau, *Nederland in drievoud: Een scenariostudie van de Nederlandse economie 1990-2015*, Sdu uitgeverij, Den Haag, 1992.

Centraal Planbureau, 1993a, *Bevolking, opleiding en participatie tot 2015: drie scenario's*, Werkdocument No 47, Centraal Planbureau, Den Haag, 1993.

Centraal Planbureau, 1993b, *Overheid en verzorgingsstaat in drie scenario's tot 2015*, Werkdocument No 46, Centraal Planbureau, Den Haag, 1993.

Hartog, J., H. Oosterbeek, C. Teulings, *Age, wages and education in The Netherlands*, in: P. Johnson and K. Zimmermann (eds.), *Labourmarkets in an aging Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, blz. 182-211.

OSA, *Rendement van opleiding en allocatie van arbeid*, OSA-rapport nr. 19, Den Haag, 1994.

Pen, J., J. Tinbergen, *Naar een rechtvaardiger inkomensverdeling*, Agon Elsevier, Amsterdam, 1977.

Pensioenkamer, *Pensioenkaart van Nederland*, Den Haag, 1989.

Sociaal en Cultureel Planbureau, *Sociaal en Cultureel Rapport 1994*, Rijswijk, 1994.

Waaijers, R.J., MICRON89: *Een database met demografische en sociaal-economische gegevens op basis van ca. 88000 personen voor het jaar 1989*, Interne Notitie nr. 95/II/5, Centraal Planbureau, Den Haag, 1995.

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Ouderen voor Ouderen, demografische ontwikkelingen en beleid*, Sdu uitgeverij, Den Haag, 1993.

Theewes, J.J.M., *Het rendement van scholing en training*, in: Economisch Statistische Berichten, 15 september 1993, blz. 845-859, N.E.I., Rotterdam.

Zalm, G., *De economische houdbaarheid van de verzorgingsstaat*, in: Economisch Statistische Berichten, 16 juni 1993, blz. 555-559, N.E.I., Rotterdam.

Bijlage 1

1. Inleiding

In deze bijlage wordt uiteengezet hoe het onderhavige onderzoek naar de inkomensverdeling in de twee lange termijn scenario's is opgezet. Het onderzoek is uitgevoerd met behulp van een microbestand (MICRON89) dat op het CPB is gemaakt. In het navolgende wordt allereerst meer informatie gegeven over dit microbestand en de daarop toegepaste bewerkingen. Vervolgens komt per sociaal-economische groep de berekeningsmethode aan de orde van de inkomens op lange termijn.

2. MICRON89

MICRON89 is een databestand met ongeveer 51.500 records. Elk record bevat informatie op basis van enquête-antwoorden van een respondent. Het gaat hierbij om gegevens op het gebied van demografie, sociaal-economische positie en inkomen. MICRON89 is gebaseerd op het bestand van het Woningbehoeftenonderzoek 1989 (CBS) en bevat een selectie van de in het WBO opgenomen variabelen⁴. Bij het WBO wordt geënquêteerd op basis van een steekproef uit personen, niet uit adressen. Aan respondenten die met een partner een huishouden vormen worden, naast vragen over individuele kenmerken, ook vragen voorgelegd over hun partner en het huishouden. In elk van de 51.500 records van het bestand is een schaalfactor (de persoonsophoogfactor) opgenomen waarmee de representativiteit van de respondent wordt aangegeven ten aanzien van de totale bevolking ouder dan 18 jaar⁵. Daarnaast bevat elk record een huishoudensophoogfactor waarmee de representativiteit van het huishouden wordt weergegeven. Woont de respondent zonder partner, dan is de huishoudensophoogfactor identiek aan de persoonsophoogfactor. Woont de respondent met een partner, dan is de huishoudensophoogfactor half zo groot als de persoonsophoogfactor. Dit is het geval omdat dezelfde huishoudensinformatie ook zou kunnen zijn verkregen via de partner als die in de steekproef voorkwam. Hierdoor hebben huishoudensgegevens van mensen die met een partner wonen een twee maal zo grote kans om in de steekproef terecht te komen als die van mensen die zonder partner wonen.

⁴ Een uitgebreidere bespreking van MICRON89 in relatie tot het WBO89 en een vergelijking van de informatie in MICRON met andere statistische bronnen is te vinden in Waaijers, 1995.

⁵ De persoonsophoogfactor is gemiddeld gelijk aan (de totale bevolking van 18 jaar en ouder in 1989 / het aantal respondenten in het bestand).

De belangrijkste variabelen in MICRON89 zijn leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, sociaal-economische positie, bruto en netto inkomen (elk voor respondent en eventuele partner) en daarnaast huishoudensvariabelen zoals het aantal kinderen, de grootte van het huishouden en het type huishouden. MICRON89 is te analyseren met behulp van SPSS-software.

3. MICRON89 herwogen naar European Renaissance en Balanced Growth

Door gebruik te maken van de ophoogfactoren kan de steekproef worden opgeblazen tot de totale bevolking ouder dan 18 jaar (in het vervolg te noemen 'de totale bevolking') in 1989. Voor het analyseren van huishoudensvariabelen worden de huishoudensophoogfactoren gebruikt, voor het analyseren van variabelen die personen betreffen de persoonsophoogfactoren. Wanneer MICRON89 wordt 'gewogen' met de persoonsophoogfactoren voor 1989 en er vervolgens een kruistabel wordt uitgedraaid van bijvoorbeeld aantallen personen naar leeftijd en geslacht, dan heeft deze weging als effect dat de output overeen komt met de samenstelling van de *bevolking* naar leeftijd en geslacht in 1989.

Ter berekening van de inkomensverdeling op lange termijn is het bestand zo aangepast dat het bovendien de omvang en samenstelling van de bevolking op lange termijn weergeeft. Hiertoe zijn aan elk record van MICRON89 vier extra ophoogfactoren toegevoegd, namelijk persoons- en huishoudensophoogfactoren voor respectievelijk het European Renaissance scenario en het Balanced Growth-scenario. Deze ophoogfactoren zijn het resultaat van een lineaire herwegingsprocedure, uitgevoerd met het programma BASCULA (CBS), waarbij randvoorwaarden worden opgelegd aan een matrix waarmee het binnenwerk vervolgens consistent wordt gemaakt (zie Waaijers, 1994). Als randvoorwaarden zijn de volgende aantallen opgelegd voor beide scenario's:

- de potentiële beroepsbevolking naar geslacht, leeftijd en opleidingsniveau
- de bevolking naar sociaal-economische positie, geslacht en leeftijd
- de bevolking naar sociaal-economische positie, geslacht en opleidingsniveau
- het totaal aantal huishoudens naar huishoudenstypen
- de bevolking naar opleidingsniveaus, opgelegd aan partners en -in records zonder partnerinformatie- aan respondenten.
- de bevolking naar sociaal-economische positie, opgelegd aan partners en -in records zonder partnerinformatie- aan respondenten.

De laatste twee randvoorwaarden zijn nodig omdat na weging met de persoonsophoogfactor de samenstelling van de groep partners dient te lijken op de samenstelling

van de groep 'respondenten' wonend met een partner. Omdat de verhouding tussen het opleidingsniveau van de respondent en dat van de partner samenhang vertoont met andere variabelen (met name het geslacht van de respondent) en deze samenhang wijzigt gedurende de scenarioperiode, zijn deze extra randvoorwaarden nodig. Een voorbeeld: is de respondent een man en zijn partner een vrouw, dan is in de meeste gevallen in 1989 het opleidingsniveau van de respondent hoger dan dat van de partner. Neemt het aandeel van hoog opgeleiden toe op lange termijn, dan zal (afgezien van herweging naar andere kenmerken) een record waarin de mannelijke respondent een hoge opleiding heeft een hogere persoonsophoogfactor krijgen dan in 1989 het geval was. Hierdoor bevat het gewogen bestand echter ook meer vrouwelijke partners met een lage opleiding. Als ook het aandeel van hoog opgeleiden bij vrouwen toeneemt is dit niet de bedoeling. De extra randvoorwaarde zorgt ervoor dat vooral bij records waarin zowel de mannelijke respondent als de vrouwelijke partner een hoge opleiding hebben de hoge persoonsophoogfactor sterk stijgt.

De opgelegde randvoorwaarden sluiten zoveel mogelijk aan bij berekeningen die in een eerder stadium zijn gemaakt voor de lange termijnstudie *Nederland In Drievoud*. Aldus is een bestand verkregen dat, door weging met de relevante ophoogfactoren, de samenstelling van de bevolking in European Renaissance en Balanced Growth weergeeft naar leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, sociaal-economische positie en type huishouden. De volgende stap is het berekenen van de lange termijn inkomens per record. De aanpak wordt in het navolgende per sociaal-economische groep besproken.

4. De berekening van de inkomens van actieven

De inkomensverdeling van actieven op lange termijn is tot stand gekomen door het verdelen van de brutoloonsum over alle actieven in de bevolking. Hiertoe is op basis van MICRON89 een vergelijking geschat voor het bruto uurloon met als verklarende variabelen geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en wel/geen deeltijdbaan. De schatting is verricht op de natuurlijke logaritme van het bruto uurloon van werkenden (werknemers, ambtenaren en zelfstandigen). Een vooronderstelling bij de schatting is dat er geen interactie is tussen de verklarende variabelen leeftijd en opleidingsniveau. Tegen het licht van de relevante beloningsstructuren is vervolgens voor elk scenario een nieuwe set coëfficiënten geprikt. De achtergronden bij de keuze van de coëfficiënten zijn beschreven in paragraaf 3.3. De geschatte coëfficiënten voor 1989 en de geprikte coëfficiënten voor EUR en BG zijn weergegeven in onderstaande tabel. Bij de keuze van de coëfficiënten van de variabelen *geslacht=vrouw* en *deeltijd* voor EUR en BG is rekening gehouden met het feit dat in andere onderzoeken deze coëfficiënten dichter bij elkaar liggen dan in deze schatting voor 1989 het geval is. Waaijers (1992, niet gepubliceerd) vindt op basis van het LSO'89 respectievelijk -.13 en -.12. Voor de

referentiepersoon (man, voltijd baan, leeftijd=25-29, middelbaar opleidingsniveau) zijn de coëfficiënten nul. In beide lange termijn scenario's is de negatieve invloed van beide variabelen kleiner gekozen. De schattingsresiduen zijn gebruikt om spreiding in de lange termijn inkomens te verkrijgen, los van de spreiding die verklaard kan worden uit genoemde variabelen. In BG is de spreiding in de residuen verhoogd door alle residuen proportioneel te vergroten, in EUR is de spreiding met name vergroot in het inkomensgebied boven het minimumloon zodat dat beter gevuld raakt. Het gewerkt aantal uren per week is eveneens aangepast. De gemiddelde baanomvang daalt in beide scenario's tot 75% van de standaard werkweek. In EUR zijn hiertoe alle banen groter dan 24 uur verkleind, terwijl in BG alle banen proportioneel verkleind zijn.

Tabel 1 Resultaten schatting uurloonvergelijking 1989 en overzicht coëfficiënten uurloonvergelijkingen voor EUR en BG2

verklarende variabelen	coëfficiënten 1989	coëfficiënten EUR	coëfficiënten BG
voltijd (≥ 24 uur per week)	0	0	0
deeltijd (< 24 uur per week)	-0,03 *	-0,08	-0,08
geslacht=man	0	0	0
geslacht=vrouw	-0,23 *	-0,06	0
leeftijd=18-19	-0,57	-0,45	-0,29
leeftijd=20-24	-0,22	-0,22	-0,11
leeftijd=25-29	0	0	0
leeftijd=30-34	0,10	0,08	0,05
leeftijd=35-49	0,20	0,16	0,10
leeftijd=50-64	0,28	0,22	0,08
opl.niv.=laag	-0,30	-0,45	-0,50
opl.niv.=uitgebreid laag	-0,17	-0,20	-0,23
opl.niv.=middelbaar	0	0	0
opl.niv.=hoog	0,25	0,40	0,50
constante	3,07	4,23	4,14
gecorrigeerde R ²	0,34		
standaardfout	0,43	$\geq 0,43$	$\geq 0,43$

* In andere onderzoeken circa -0,13; zie tekst.

De individuele bruto inkomens voor European Renaissance en Balanced Growth zijn vervolgens berekend aan de hand van de constante, de coëfficiënten in combinatie met

de individuele kenmerken, het residu en het gewerkt aantal uren per week. De constante is zo gekozen dat de som van de inkomens van alle aktieven in de bevolking gelijk is aan de exogene bruto loonsom. Deze constante is vervolgens ook gebruikt bij de berekening van de bruto inkomens van de partners in het bestand. De netto inkomens van respondenten en partners zijn berekend op basis van de bruto inkomens. (Hierbij is geen rekening gehouden met de fiscale voor- en nadelen van eigen woningbezit. Dit verstoort de vergelijkbaarheid met 1990 niet, omdat ook in het WBO89 de netto inkomens gecorrigeerd zijn voor fiscale verschillen tussen huurders en eigen woningbezitters). Tenslotte zijn de bruto inkomens opgehoogd met de overhevelingsvergoeding, waarvan verondersteld is dat die in beide scenario's gebruteerd wordt, zodat de uiteindelijke bruto inkomens in 2015 van aktieven in het bestand inclusief overhevelingsvergoeding zijn.

5. De berekening van de inkomens van uitkeringsgerechtigden

Een deel van de uitkeringsgerechtigden in het bestand is geselecteerd voor een uitkering op minimumniveau. In EUR is dat de bijstandsuitkering, waarvan de hoogte afhankelijk is van de woonsituatie en het partnerinkomen, terwijl in BG het basisinkomen in de vorm van een negatieve inkomstenbelasting deze rol vervult. Door de sterke beperking van de uitkeringsduur in BG is het aandeel van de minima in de groep uitkeringsgerechtigden in dit scenario relatief groot. Bij de selectie is er vooral in EUR rekening mee gehouden dat sommige groepen (zoals langdurig werklozen en mensen zonder substantieel arbeidsverleden) een verhoogde kans hebben op een minimumuitkering.

De overige uitkeringsgerechtigden ontvangen een loongerelateerde uitkering, die in de meeste gevallen boven het minimumniveau zal liggen. Uiteraard fungeert ook hier het niveau van de bijstand/het basisinkomen als ondergrens. Deze uitkeringen zijn berekend aan de hand van een fictief laatste inkomen uit arbeid. Dit 'schaduw-inkomen' is getrokken uit een normale verdeling waarvan de spreiding en het gemiddelde zijn ontleend aan de bruto inkomensverdeling van aktieven met, voor de uitkeringsgerechtigde, relevante kenmerken op het gebied van leeftijd, geslacht en opleidingsniveau. Een bovengrens aan het schaduwinkomen wordt gevormd door de premiegrens werknemersverzekeringen. In BG bedragen alle loongerelateerde uitkeringen 70% van het laatst verdiende loon. In EUR ontvangt een deel 70% en het andere deel een leeftijdsafhankelijk percentage van het laatst verdiende loon. Tenslotte zijn de netto uitkeringen berekend op basis van de bruto uitkeringen, gecorrigeerd voor de gebruteerde overhevelingsvergoeding.

6. De berekening van de inkomens van 65-plussers

Een deel van de 65-plussers in het bestand is geselecteerd voor een uitkering op minimumniveau. In EUR is dat de AOW, waarvan de hoogte afhankelijk is van de woonsituatie (alleen of samen) en in sommige gevallen het partnerinkomen, terwijl in BG het verhoogde basisinkomen voor 65-plussers deze rol vervult. Aan de overigen is naast AOW of basisinkomen een aanvullend pensioen toegeedeeld. Het betreft hier het aanvullend pensioen waarvoor men als actieve verplicht was pensioenpremie af te dragen. Overige aanvullingen die individueel en op vrijwillige basis zijn opgebouwd zijn niet in de berekeningen betrokken. Achtergronden bij de selectie staan beschreven in paragraaf 5.3. De berekening van het aanvullend ouderdomspensioen wordt hieronder besproken.

Omdat het in Balanced Growth geldende beschikbare premiestelsel, afhankelijk van de verhouding tussen rendement en loonontwikkeling, tot ongeveer dezelfde pensioenresultaten kan leiden als het middelloonstelsel is in zowel EUR als BG het gemiddeld inkomen over de loopbaan relevant voor de pensioenaanspraken. Als proxy hiervoor is het inkomen van aandelen in de leeftijdsgroep van 35-49 jaar gekozen.

Ter berekening van het aanvullend ouderdomspensioen is voor elke 80-plusser een schaduwinkomen getrokken uit een normale verdeling waarvan gemiddelde en spreiding zijn ontleend aan de bruto inkomensverdeling in 1990 van 35-49 jarige aandelen met hetzelfde opleidingsniveau en geslacht als de 80-plusser. Het schaduw-inkomen van elke 65-79 jarige is op dezelfde manier getrokken op basis van de inkomensverdeling van 35-49 jarige aandelen, maar dan in 2002 om de invloed van veranderingen in de beloningsstructuur mee te nemen. Door deze twee sub-groepen te onderscheiden wordt het effect van de verandering in spreiding in inkomens op de spreiding in pensioenen van verschillende cohorten meegenomen. De inkomens-verdeling van 1990 is in het bestand de 'oudste' informatie waarvan gebruik kan worden gemaakt, daarom is hiervan gebruik gemaakt voor het bepalen van de schaduwinkomens van het oudste cohort, dat van 80 jaar en ouder. Voor pensioenaanspraken is het bruto loon exclusief de in 2015 gebruteerde overhevelingsvergoeding relevant. Voor het BG-scenario is de aan de verdeling opgelegde spreiding iets groter gekozen dan de spreiding die geldt bij aandelen om de grotere variatie in pensioenresultaten te weerspiegelen, veroorzaakt door verschil in beleggingsrendementen tussen fondsen en tussen cohorten binnen die fondsen. Vervolgens zijn de individuele schaduwinkomens geïndexeerd met de contractloonstijging tot het jaar 2015. Dit betreft zowel de indexatie van de pensioengrondslag tot aan de aanvang van het pensioen als de indexatie van het ingegane pensioen tot aan de in 2015 bereikte leeftijd. Het individuele ouderdomspensioen is berekend als percentage van dit individuele schaduwloon.

Het maximale percentage is in de huidige situatie in de meeste gevallen 70% van het bruto eindloon. In European Renaissance is het maximale resultaat, inclusief AOW, ruim 75% van het bruto middelloon. In Balanced Growth is het maximaal haalbare resultaat als percentage van het bruto loon veel lager. De belangrijkste oorzaak is de

vervanging van AOW door het basisinkomen, dat bruto nul gulden bedraagt vanwege de vormgeving als negatieve inkomstenbelasting. Bovendien ligt het aspiratieniveau van het verplicht op te bouwen netto pensioen iets lager dan in EUR.

Welk deel van het maximaal haalbare percentage wordt gerealiseerd hangt af van het aantal dienstjaren en de mate van deeltijdarbeid. Het grootste deel van de mannen bereikt het maximale percentage van het schaduwloon als ouderdomspensioen. Een deel behaalt een lager resultaat, bijvoorbeeld doordat de pensioenopbouw is onderbroken door arbeidsongeschiktheid. Bij vrouwen is verondersteld dat het aantal dienstjaren en het gemiddeld aantal gewerkte uren per week toeneemt met het opleidingsniveau. De gemiddelde hoog opgeleide vrouwelijke 65-plusser bereikt in *European Renaissance* ongeveer 70% van de maximale diensttijd en in *Balanced Growth* is dat nog iets hoger.

Het percentage mannen en vrouwen dat geselecteerd is voor een nabestaandenpensioen is afgeleid van het percentage vrouwen respectievelijk mannen dat aanvullend ouderdomspensioen opgebouwd heeft; verondersteld is dat 80% van hen gemiddeld één begunstigde voor een nabestaandenpensioen heeft van het andere geslacht. Ook het nabestaandenpensioen is berekend op basis van een schaduwinkomen, opnieuw met verschillende basisjaren voor de twee cohorten. Voor berekening van het nabestaandenpensioen van vrouwen is gebruik gemaakt van de inkomensverdeling van mannen van 35-49 jaar behorend tot de groep aktieven, en voor het nabestaandenpensioen van mannen van dat van vrouwen van 35-49 jaar behorend tot de groep aktieven. Er is hier geen onderscheid gemaakt naar opleidingsniveau, omdat informatie over het opleidingsniveau van de ex-partner niet aanwezig is in het bestand. Het aspiratieniveau van het nabestaandenpensioen ligt lager dan dat van het ouderdomspensioen, net als in de huidige situatie.

In *European Renaissance* wordt verder nog extra AOW toegerekend aan sommige groepen die meer ontvangen dan de ingebouwde 50%. AOW, aanvullend ouderdomspensioen en aanvullend nabestaandenpensioen vormen samen het bruto inkomen van de 65-plusser in EUR. In BG bestaat dat uit het aanvullend ouderdomspensioen en het aanvullend nabestaandenpensioen. Vervolgens zijn de netto inkomens berekend uit de individuele bruto inkomens, waarbij een ondergrens wordt gevormd door de relevante AOW in *European Renaissance* en het basisinkomen voor 65-plussers in *Balanced Growth*.

7. De berekening van de inkomens van studerenden en non-participanten

Non-participanten ontvangen in *European Renaissance* geen inkomen. In *Balanced Growth* ontvangen zij het basisinkomen in de vorm van een negatieve inkomstenbelasting. Voltijd-studerenden ontvangen in *European Renaissance* een basisbeurs die

kan worden aangevuld met een lening. Alleen de basisbeurs is in de inkomensverdeling meegerekend. De lening wordt niet als inkomen beschouwd omdat deze in een later stadium moet worden terugbetaald. In *Balanced Growth* ontvangen studerende het basisinkomen in de vorm van een negatieve inkomstenbelasting.

Bijlage 2

Bij dit onderzoeksmemorandum is een diskette gevoegd waarop, in de vorm van een spreadsheet (een wks-file), de belangrijkste uitkomsten van de onderhavige studie worden gepresenteerd.

Het sheet is als volgt opgebouwd. Het bevat 360 **rijen**, waarbij elke rij een groep personen betreft met een unieke combinatie van kenmerken. Deze combinaties van kenmerken zijn ontleend aan de volgende indeling.

Indeling van de bevolking in groepen (rijen):

Geslacht:	<ol style="list-style-type: none"> 1. Man 2. Vrouw
Leeftijd:	<ol style="list-style-type: none"> 1. 18-34 jaar 2. 35-49 jaar 3. 50-64 jaar 4. 65 jaar en ouder
Woontype:	<ol style="list-style-type: none"> 1. Woont niet zelfstandig 2. Alleenwonend 3. Samenwonend
Opleiding:	<ol style="list-style-type: none"> 1. Laag opgeleid (laag+uitgebreid laag) 2. Middelbaar opgeleid 3. Hoog opgeleid
Sociaal Economische positie:	<ol style="list-style-type: none"> 1. Full-time werkzaam (≥ 25 uur per week) 2. Part-time werkzaam (≤ 24 uur per week) 3. Uitkeringsgerechtigden 4. Non-participanten 5. 65-plussers/studenten

hierdoor ontstaan $2 \times 4 \times 3 \times 3 \times 5 = 360$ groepen (rijen).

voorbeeld:

rij 1: Man, 18-34 jaar, woont niet zelfstandig, laag opgeleid, full-time werkzaam

rij 2: Man, 18-34 jaar, woont niet zelfstandig, laag opgeleid, part-time werkzaam

rij 3: Man, 18-34 jaar, woont niet zelfstandig, laag opgeleid, uitkeringsgerechtigd

etc.

Het sheet bevat 24 **kolommen**, namelijk drie sets van acht kolommen die betrekking hebben op respectievelijk het jaar 1990, het European Renaissance-scenario en het Balanced Growth-scenario. Hieronder wordt beschreven welke informatie deze acht kolommen steeds bevatten.

Kolom 1 bevat het aantal personen per rij. Deze kolom telt op tot de totale bevolking van 18 jaar en ouder. Kolom 2 geeft het gemiddeld netto inkomen per rij. Ook personen zonder inkomen zijn betrokken in de berekening van dit gemiddelde. Met behulp van kolom 1 en kolom 2 is derhalve het totale netto inkomen van de totale bevolking te berekenen. Kolom 3 geeft het gemiddeld netto inkomen van de partner weer, waarbij ook partners zonder inkomen zijn betrokken in de berekening van het gemiddelde.

De kolommen 4 tot en met 8 geven informatie over de inkomensverdeling. Voor 1990, European Renaissance en Balanced Growth zijn eerst, op basis van de netto inkomensverdeling van de totale bevolking exclusief personen zonder inkomen, inkomensgrenzen bepaald waartussen steeds 20% van groep zich bevindt (quintielen). Deze inkomensgrenzen zijn vervolgens gebruikt om de personen per rij toe te delen aan een van die vijf inkomensklassen. De som van de personen in kolom 4 tot en met 8 komt overigens niet altijd overeen met het totaal in kolom 1: het verschil betreft het aantal personen zonder inkomen. Doordat in Balanced Growth iedereen een inkomen heeft, vanwege het basisinkomen dat in dat scenario wordt ingevoerd, is dit verschil in BG afwezig.

Variabele-indeling per groep (kolommen):

1990

1. Totaal aantal personen (totale bevolking).
2. Gemiddeld netto inkomen (totale bevolking).
3. Gemiddeld netto inkomen partner (totale bevolking).
4. 1e 20% groep netto inkomen, aantallen.
5. 2e 20% groep netto inkomen, aantallen.

6. 3e 20% groep netto inkomen, aantallen.
7. 4e 20% groep netto inkomen, aantallen.
8. 5e 20% groep netto inkomen, aantallen.

2015 EUR

9. Totaal aantal personen (totale bevolking).
10. Gemiddeld netto inkomen (totale bevolking).
11. Gemiddeld netto inkomen partner (totale bevolking).
12. 1e 20% groep netto inkomen, aantallen.
13. 2e 20% groep netto inkomen, aantallen.
14. 3e 20% groep netto inkomen, aantallen.
15. 4e 20% groep netto inkomen, aantallen.
16. 5e 20% groep netto inkomen, aantallen.

2015 BG

17. Totaal aantal personen (totale bevolking).
18. Gemiddeld netto inkomen (totale bevolking).
19. Gemiddeld netto inkomen partner (totale bevolking).
20. 1e 20% groep netto inkomen, aantallen.
21. 2e 20% groep netto inkomen, aantallen.
22. 3e 20% groep netto inkomen, aantallen.
23. 4e 20% groep netto inkomen, aantallen.
24. 5e 20% groep netto inkomen, aantallen.

totaal 24 variabelen (kolommen).

Abstract

This research presents two simulations of prospective changes in Dutch personal income distribution. The simulations are based on the CPB-scenario's 'Balanced Growth' and 'European Renaissance'. First developments in the gross and net income distribution of workers, the beneficiaries of social allowances and pensioners are described. Then, the overall income distribution of individuals and households is analyzed.

According to these simulations gross income will become less equally distributed, especially in Balanced Growth but to a lesser extent also in European Renaissance. Firstly, this is caused by a changing structure of the workforce, with less young people and relatively more highly educated than at present. Secondly, more inequality stems from changes in the wage structure. In Balanced Growth the yield on education rises, becoming competitive with rents on other long-term investments. And wage differentials between persons with the same educational attainment and the same age increase, reflecting a more performance-based pay structure. On the other hand, the fact, that in Balanced Growth age is only important as far as it influences productivity, has an equalizing effect. This contrasts with the current situation where age is of determining importance to remuneration. On balance, in Balanced Growth changes in the pay structure create an increased dispersion of gross incomes of workers. The same is true in European Renaissance, although in this scenario age still plays a role in remuneration, and the yield on education is lower. This greater inequality of workers' incomes in turn affects the distribution of income-related social allowances and pensions.

Factors that contribute to a more equal overall income distribution of individuals are the increasing participation of women on the labour market and the maturing of the supplementary pension schemes. Also the introduction of a fully individualized negative income tax in Balanced Growth helps to level off net incomes at the lower end of the distribution. Household incomes get, however, more widely dispersed, especially in Balanced Growth.

Two remarks need to be made in addition to these results. Firstly, the study is confined to a limited amount of sources of income; capital income as well as payments from individual assurances are not taken into account. Secondly, the study used static microsimulation techniques. Dynamic perspectives need to be considered besides these static results. In both scenarios, and particularly in Balanced Growth, measures to improve reintegration of persons who have left the labour market temporarily, are successful.